

Darrera els postmodernistes, o les geografies culturals del capitalisme tardà*

Alexandre Coscuella i Tarroja**

Résumé / Abstract / Resumen / Resum

Les postmodernismes sont, peut être, morts, mais leurs implications resteront en vigueur. Cet article prétend esquisser un cartographie des postmodernismes en géographie et fouiller dans l'archéologie de leurs futures implications d'après une lecture méditerranéenne de la géographie anglo-saxonne.

On argue que le postmodernisme a été l'expression culturelle et intellectuelle du capitalisme avancé, tout en soulignant trois défis de la pensée sociale: représentations, contexte et pluralité.

On discute les différentes interprétations en géographie, sur la confusion avec la dialectique socio-spatiale et les rapports avec la nouvelle géographie régionale et les géographies féministes. On conclut que les luttes académicistes pour s'approprier de la «marque déposée» ont amené un appriovissement, une dénaturalisation, un discrédit et un refus de l'idée même de postmodernité, ce qui a empêché une véritable géographie postmoderne et relativiste.

Mais, le postmodernisme étant mort, sa transfiguration est en train d'impregner la pratique, par exemple dans le cas de la nouvelle géographie culturelle. Finalement, suggère-t-on que la relativisme exigerait de la prudence intellectuelle, la prise en considération du socio-politique et de la critique sociale.

* * *

* Aquest *índex de provocacions* és una revisió d'alguns aspectes d'una recerca desenvolupada per l'autor a cavall de les universitats de Califòrnia-Berkeley i Autònoma de Barcelona, mercès a sengles beques del Ministeri d'Educació i Ciència (DGICYT). Una memòria de la recerca original fou presentada l'any 1991 com a *master dissertation* en geografia humana a la Universitat Autònoma de Barcelona sota el títol de *Capitalisme tardà, postmodernisme i els geògrafs* (557 pp).

** Geògraf, Servei de Cooperació Local, Diputació de Barcelona, Rambla de Catalunya 126, 08008.

Perhaps postmodernisms have died, but their implications are still valid. This article attempts to outline a map of postmodernisms in geography and delve into the archaeology of their future implications, from a Mediterranean viewpoint on English-speaking geography.

It is argued that postmodernism is the cultural and intellectual expression of late capitalism, offering three challenges to social thinking: representation, context and pluralism. Various interpretations in geography are discussed together with the topic of the confusion with new regional socio-spatial interpretations and the points of contact with geography and feminist geographies. The conclusion is reached that the academic struggles for possession of the «brandname» have led to the domestication, discredit and rejection of the concept, thus impeding the emergence of a genuinely postmodern and relativist geography.

However, although postmodernism has died, its transfiguration is impregnating practice, as in the case of new cultural geography. Finally, it is suggested that relativism requires intellectual caution, socio-political attention and social criticism.

* * *

Quizás los postmodernismos hayan muerto, pero sus implicaciones continuarán vigentes. Este artículo quiere apuntar una cartografía de los postmodernismos en geografía y escarbar en la arqueología de sus implicaciones futuras, desde una lectura mediterránea de la geografía anglosajona.

Se argumenta que el postmodernismo ha sido la expresión cultural e intelectual del capitalismo tardío, remarcando tres retos al pensamiento social: representaciones, contexto y pluralismo.

Se discuten diferentes interpretaciones en geografía, la confusión con la dialéctica socio-espacial y los contactos con la nueva geografía regional y las geografías feministas. Se concluye que las luchas academicistas por apropiarse de la marca han llevado consigo la domesticación, desvirtuación, descrédito y rechazo del concepto, impidiendo una geografía genuinamente postmoderna y relativista.

Pero, muerto el postmodernismo, su transfiguración está impregnando la práctica, como en el caso de la nueva geografía cultural. Finalmente se sugiere que el relativismo exigiría prudencia intelectual, relevancia sociopolítica y crítica social.

* * *

Potscri els postmodernismes han mort, però les seves implicacions continuaran vigents. Aquest paper vol esbossar una cartografia dels postmoder-

nismes en geografia i escarbotar en l'arqueologia de les seves implicacions futures, des d'una lectura mediterrània de la geografia anglo-saxona.

S'argumenta que el postmodernisme ha estat l'expressió cultural i intel·lectual del capitalisme tardà, tot remarcant-ne tres reptes al pensament social: representacions, context i pluralisme.

Se'n discuteixen diferents interpretacions en geografia, la confusió amb la dialèctica sòcio-espacial, i els contactes amb la nova geografia regional i les geografies feministes. Es conclou que les lluites academicistes per apropiar-se de la marca, han comportat la domesticació, desvirtuació, descrèdit i rebuig del concepte, impeding una geografia genuïnament postmoderna i relativista.

Però, mort el postmodernisme, la seva transfiguració està impregnant la pràctica, com en el cas de la nova geografia cultural. Finalment se suggereix que el relativisme exigiria prudència intel·lectual, rellevància sòcio-política i crítica social.

Paraules clau: Dialèctica sòcio-espacial; epistemologia; geografia cultural; postmodernisme; relativisme; teoria social.

«Ens sembla que el postmodernisme s'ha acabat», digué un dels principals constructors dels Estats Units el 1988 [...]. El 1990 trobem un encapçalament a la secció d'art del *New York Times* que diu «Així com a tot li arriba la mort, també li arriba al postmodernisme». [...] Sembla cada cop més un fenomen propi dels 1980 [...] que no pas l'inici d'un nou món del segle XXI. Evidentment massa gent li ha concedit interès com perquè ara sucumbeixi sense lluita, i fan molt santament, ja que malgrat que els seus detractors voldrien que desaparegués sense deixar cap rastre, sota l'encapçalament de postmodern han succeït massa coses dignes de ser rescatades com perquè ara sigui rebutjat arbitràriament. Les exploracions del gènere que va intentar emprendre el postmodernisme són molt valuoses si estem disposats a aprendre i seguir les seves lliçons.

David Harvey, «Looking backwars on postmodernism»,
Architectural Design Profile, 88, 1990.

Els postmodernismes semblen ser ja història... i és precisament la incipient perspectiva temporal la que permet començar a albirar que han estat, sobretot, geografies, geografies culturals del capitalisme tardà: expressions intel·lectuals i culturals d'un

contexte socio-econòmic específic en l'espai i el temps. És, precisament, amb un enfocament de geografia cultural —això és, remarcant els contextos socio-culturals de la formació dels discursos i la imaginació geogràfica—, que es proposa un esbós impressionista d'itinerari *cartogràfic* (o millor de portolà) per les geografies postmodernes. Una singladura que, saipant de la dimensió socio-cultural dels postmodernismes, navega per entre algunes de les interpretacions —i cants de sirena— de què fou objecte en geografia i que n'indueixen la sotsobra, per acabar fent port tot excavant les restes del naufragi.

ELS POSTMODERNISMES HAN MORT?... LLARGA VIDA ALS POSTMODERNISMES!

Potser el postmodernisme hagi naufragat —o hagi mort, com diuen altres—, però les seves implicacions continuaran essent vigents. Ni que només sigui perquè els debats que va reobrir varen sacsejar tant el pensament social —i la geografia— que ja mai més tornarien a semblar els mateixos. Els propòsits d'aquesta exploració no són altres que els d'esbossar una cartografia del postmodernisme en geografia i de començar a escarbotar en l'arqueologia de les seves implicacions futures, tot des d'una lectura mediterrània de la geografia anglo-saxona.

Al llarg de l'excursió s'argumenta que el postmodernisme ha estat un instrument analític per copsar la coordinació entre les transformacions culturals i la reestructuració socio-territorial del capitalisme tardà. En geografia, però, la lluita entre faccions modernistes per aconseguir el control d'una etiqueta o marca impactant i ple d'expectatives de futur portà, primer, a la seva confusió, domesticació, assimilació i desvirtuació, i, després, a l'absolut descredít i rebuig d'un terme buit de contingut —o omplert amb falsos continguts.

Tot i així, la crítica relativista i antidogmàtica de la formació del coneixement va impactar en geografia mitjançant altres etiquetes menys espectaculars però més eficaçes. La nova geografia regional i el feminisme obriren les portes a l'atenció per les formes de representació, la modulació contextual dels discursos i el pluralisme en la recerca, donant pas a una nova geografia cultural dels paisatges hipermoderns del capitalisme tardà. Per als més optimistes, les implicacions postmodernistes, més enllà de l'impacte en el món acadèmic, podrien incitar àdhuc una nova prudència i ètica intel·lectuals, així com pràctiques polítiques d'alliberament social, radicalment noves, arrelades en el reconeixement de la multiplicitat i autenticitat de les raons i condicions alienes.

REIVINDICACIÓ D'UNA GEOGRAFIA CULTURAL DE LA IMAGINACIÓ GEOGRÀFICA

Nogensmenys, l'assaig participa de la reivindicació d'un enfocament geogràfic cultural a l'estudi de la imaginació geogràfica i de la teoria i sociologia de la ciència. Un enfocament que ajudi a resituar l'anàlisi de la pràctica i el pensament geogràfic en els contextos socio-culturals en què sorgeix i es desenvolupa, i mostrar com les transformacions socio-espacials incideixen en la formació dels discursos i la imaginació geogràfica (Harvey, 1990).

L'eslògan *geography matters!* pràcticament no ha fet impacte en els estudis sobre pensament geogràfic. El privilegi de la dimensió històrica és aclaparador i sorprèn l'escàs interès dels mateixos geògrafs pels aspectes territorials en la teoria de la ciència. S'escriuen ben poques geografies de la recerca geogràfica: ni anàlisis comparatives de la insospitada pluralitat d'especificitats regionals en la seva pràctica i pensament, ni estudis dels processos de diferenciació i formació d'aquestes especificitats territorials en la teoria i el mètode.

I això malgrat que, tant des d'enfocaments contextuais (Berdoulay, 1981a, 1981b, 1988a; Capel, 1977, 1981; Farinelli, 1989; Glacken, 1967; Rössler, 1988, 1989) com estructuralistes (Harvey, 1984, 1990; Taylor, 1985), s'ha remarcat que les formes de pensament social només poden comprendre's en relació al context en què es conceptualitzen. D'aquest context espai-temps se n'han destacat tres esferes; els canvis en la funció social de la cultura i la ciència —les seves aplicacions pràctiques segons les demandes de l'entorn social—; l'organització dels grups socio-professionals —p.ex. els sistemes de fluxos i barreres en la difusió del coneixement, tendents avui al mercat únic mundial d'intercanvi desigual entre centres i perifèries—, i la pròpia transformació dels territoris que són el seu objecte d'estudi.

REESTRUCTURACIÓ SÒCIO-ESPACIAL POSTFORDISTA I INTEGRACIÓ D'ECONOMIA I CULTURA

Els observadors van coincidir a aïllar tres dimensions bàsiques del postmodernisme: les transformacions socio-espacials del tipus de producció, els canvis en les pràctiques culturals i estètiques i les reflexions epistemològiques sobre la formació del coneixement (Dear, 1988). D'aquí hom va argumentar que fou, precisament, la interacció entre les esferes socio-econòmica i cultural la que condicionà l'evolució de la formació del coneixement i de les pràctiques culturals en el capitalisme tardà (Harvey, 1989; Jameson, 1991).

D'aquesta interacció se'n van remarcar tres aspectes. Una crisi de representació o comunicació, derivada de la incapacitat de traduir les experiències locals de les trans-

formacions de les relacions sòcio-espacials en representacions versemblants de la globalitat del capitalisme tardà —per mor de la parcialitat, immediatesa i omnipresència de la seva experiència—. Les noves funcions socials de la cultura com ara l'acceleració de la circulació del capital; l'ocultació de les relacions socials, o la formació d'identitats de grup a través del capital simbòlic. I, sobretot, el fet que els mecanismes del lliure mercat esdevinguessin el mitjà principal de comunicació i interacció social.

La reestructuració sòcio-espacial postfordista del mode de producció capitalista

D'ençà dels anys setanta, i mercès a innovacions tecnològiques —en informàtica i telecomunicacions—, el mode de producció capitalista va patir una transformació substancial. Aquesta es va caracteritzar per una acceleració de la circulació del capital —mitjançant l'especialització flexible de producció i consum— i per una reorganització de les relacions sòcio-espacials —a través de la contínua fragmentació del procés productiu i de noves divisions espacials del treball— (Harvey, 1982, 1985a; Massey, 1984; Scott & Storper, 1986; Storper & Walker, 1989). El nou estadi del mode de producció rebé el nom de capitalisme tardà, postfordisme o d'acumulació flexible.

L'especialitat social del postfordisme s'ha caracteritzat per un caos i efimeralitat aparent dels seus llocs i paisatges. Regions i megalòpolis en canvi constant on es condensen les desigualtats socials i culturals del primer i el quart món (Cronon, 1991), com en el cas de les ciutats mundials, l'arquetipus de les quals ha estat Los Angeles (Davis, 1990, 1992; Johnson, Farrel & Oliver, 1993; Soja, 1986, 1989a; Soja & Scott, 1986; Walker, Knox & Leitner, 1992). Un paisatge de desindustrialització i *silicon valleys*; de *disneyworlds*, olimpíades, *shopping malls* i disturbis —com els *riots* de LA d'abril de 1992—; de *yuppies*, *X generation*, minories socials i ètniques, *homeless*, etc.; de *gentrificació* i *ghettos*, etc., etc.

Però rera aquest caos aparent té lloc la contínua reestructuració de les relacions sòcio-espacials i la necessitat del desenvolupament regional desigual a totes les escales, articulades en una complexa relació entre interdependència global i especificitat local (Harvey, 1982, 1985a, 1987; Massey, 1984; Smith, 1984). Amb la reducció de les barreres espacials, diferències de matís en l'especificitat sòcio-econòmica local han esdevingut transcendents en l'assignació d'inversions, puix el capital internacional es troba en millor posició per explotar-les (Harvey, 1985a, 1989a, 1989b; Massey, 1984; Smith, 1984; Storper & Walker, 1989).

Això ha generat, de retruc, una competència geopolítica local per l'assignació de determinades funcions dins del sistema canviant d'interdependències globals. Aquesta competència per l'atracció selectiva d'inversions *desitjables* s'ha exemplificat en les polítiques d'empresarisme urbà i *place marketing* (Harvey, 1987, 1989b).

De la condensació de l'espai i el temps a la crisi de les ideologies

Les transformacions socio-espacials del postfordisme es van fonamentar en una nova ronda de compressió dels conceptes socials d'espai i temps; el continu escurçament dels horitzons de presa de decisions i la reducció dels costos de mobilitat —escampant les decisions amb immediatesa en l'espai— (Harvey, 1989a). Els resultats van ser la condensació de l'espai-temps en què tot era *ara i aquí* —l'hiperespai— i l'omnipresència de l'experiència de la hipermodernitat (Jameson, 1984; Soja, 1989a).

L'experiència desconcertant de contínua reestructuració de les relacions socio-espacials va anar derivant en una crisi de coordinació entre experiència i representació. El canvi continu en els conceptes d'espai i temps, així com en les relacions socio-espacials, van anar dificultant l'establiment de coordinades de referència respecte a les quals calia posicionar l'experiència. A més, la dissociació creixent entre l'espai global de la producció-circulació i els llocs viscuts de la reproducció-consum va anar originant un distanciament entre l'origen final de l'experiència —les estructures socials— i el lloc on es vivia —la iniciativa humana— (Harvey, 1989a, 1990; Jameson, 1984, 1991; Pred, 1992).

Tot plegat dificultava la conceptualització de les especificitats locals en el marc de processos globals (Jameson, 1988). A mesura que s'anava transformant l'espacialitat de la vida social, també anava canviant la forma en què aquesta era representada i interpretada. Així, d'acord amb la lògica d'efimeralitat, fragmentació i destrucció creativa del postfordisme, les representacions anaven tendint al pluralisme, la diversitat i el contextualisme, fins arribar-se a una crisi de coordinació entre l'experiència i la representació o teorització de l'entorn —més enllà de l'experiència immediata— que hom identificà amb l'anomenada fi de les ideologies.

Noves funcions socials —i econòmiques— de les indústries cultural i científica

Paral·lelament s'ha produït una interpenetració mútua entre les esferes econòmica i cultural. La *indústria* cultural no només s'ha mercantilitzat i suposa una part cada vegada més important del PIB, sinó que sobretot s'han transformat les seves funcions socials. La producció *cultural* ha esdevingut un element clau, tant de la reproducció social del mode de producció, com de la formació de noves identitats socials, tendents a ocultar les relacions de producció i el desenvolupament desigual (Bourdieu, 1977; Debord, 1967; Hewison, 1987; Jameson, 1991; Harvey, 1989a).

El nou significat de la cultura com a valor de canvi ha anat esvaint el valor d'ús primitiu, sovint associat a un rerafons de crítica social (Jameson, 1984, 1991). En són exemple les noves funcions seves en l'acceleració de la circulació del capital —les *modes*—; en la creació de capital simbòlic —com ara la *marca* o la *signatura*, i àdhuc

el patrimoni cultural en general—; o en la reificació de les mercaderies —ocultació de les relacions socials de producció que impliquen.

El lliure mercat de la imaginació i el coneixement

La mercantilització de la imaginació i el coneixement s'ha reproduït també al món acadèmic. Les activitats culturals, l'edició, l'ensenyament o la recerca científica figuren entre els sectors *industrials* amb més creixement i estan guiats, cada cop més, per criteris empresarials i mercantilistes. Es globalitzen i es colonitzen els mercats de la recerca i l'ensenyament; es transformen les produccions artesanals amb noves tecnologies —com en cartografia i GIS, (Curry, 1991a)—, etc. Així mateix, les modes, el poder de les signatures, el fetixisme de la mercaderia, el culte a la creativitat i innovació, o el refús a la participació creativa del consumidor —pel sentiment d'inferioritat i la distància respecte al productor— (Jameson, 1991; Newman, 1984) tampoc són aliens a la producció científica.

La fragmentació, efimeralitat i destrucció creativa que caracteritzen la cultura, el pensament i la ciència del capitalisme tardà, mostren la vinculació de la seva pràctica amb el lliure mercat, regulador bàsic de la vida social (Harvey, 1990; Jameson, 1991). L'acceleració del ritme de renovació d'idees és paral·lela a l'acceleració en la circulació del capital, i la fragmentació i especialització flexible de la producció científica s'adiu amb la personalització de les mercaderies (Harvey, 1989a, 1990).

D'aquí s'han derivat nous problemes ètics i deontològics. La mercantilització de la producció científica ha resultat en curriculumisme, autoplagi, pirateria i competència ferotge entre científics, tant per la innovació com, sobretot, per la propietat intel·lectual (Curry, 1991c; Harvey, 1990; Kirby, 1991, 1992). Encara més, la curta vigència de teories i mètodes dificulta que els científics puguin posicionar-se respecte als esdeveniments en la seva disciplina.

Així, l'evolució de les disciplines científiques ha delatat readaptacions oportunistes i especialitzacions flexibles dels seus objectius d'acord amb les demandes del mercat (Dear, 1988; Goodchild & Janelle, 1988; Thurow, 1983); amb elles la identitat dels grups socio-professionals també s'ha anat transformant amb les pressions de l'entorn social (Jameson, 1991; Taylor, 1985).

POSTMODERNISME, O LA LòGICA CULTURAL DEL CAPITALISME TARDÀ

Els historiadors culturals partiren, doncs, de l'observació de què la formació del coneixement anava canviant d'estatus alhora que es produïen determinades transformacions socio-espacials en les societats capitalistes avançades (Lyotard, 1977).

En aquest sentit, el concepte de lògica cultural expressa les relacions entre les pràctiques culturals i intel·lectuals dominants —estructures de sensibilitat cultural— i el context socio-espacial del mode de producció. Això és dir, com les formes de coordinació dominants entre experiència i representació —formació del coneixement i estructures de sensibilitat— mantenen una relació —condicionant i possibilitadora alhora— amb les condicions estructurals del context socio-econòmic i espai-temps en què es desenvolupa (Jameson, 1984; Harvey, 1989a; Tafuri, 1976; Williams, 1977, 1981).

El postmodernisme com a instrument d'anàlisi cultural del capitalisme tardà

El terme postmodernisme va generar innumbrables reticències i connotacions pejoratives. Però, malgrat tot, ha estat l'instrument d'anàlisi epistemològica i històrica cultural més efectiu, econòmic, impactant i cridaner (part d'un màrqueting lèxic) per tal de referir-se a la lògica cultural, les estructures de sensibilitat i la formació del coneixement dominants en el pas de l'estadi del capitalisme monopolístic al tardà o d'acumulació flexible.

Aquesta concepció com a lògica cultural ha permès copsar-lo, més que no pas com cap estil, teoria o moviment —opcionals—, com el camp de tensió indefugible que ha condicionat i possibilitat la coordinació entre experiència individual i representació —i, per tant, les pràctiques culturals— en el context de la reestructuració socio-espacial postfordista (Harvey, 1989a; Huyssen, 1984; Jameson, 1984). Per tant, tan absurda és la seva crítica com la seva defensa, precisament perquè allò que s'escau és preservar-lo tant dels detractors com dels apòlogistes i, sobretot, evitar donar-lo per entès (Dear, 1988; Huyssen, 1984).

La lògica de la diferenciació i la identitat del pluralisme

Nogensmenys, es generà un ampli debat sobre si el capitalisme tardà i les noves pràctiques i discursos culturals associats eren una transformació dins la continuïtat del mode de producció o bé una ruptura radical amb els precedents (Harvey, 1989a; Huyssen, 1984; Jameson, 1991).

El debat de la condició postmoderna fou profundament interdisciplinari i implicà, entre d'altres, les *set arts*, la crítica literària, la teoria de la comunicació, la filosofia i el conjunt de les ciències socials (Picó, 1988). L'heterogeneïtat, el caos, la diversitat i el canvi continu dominants en les pràctiques culturals i el pensament del postmodernisme n'ha impedit cap definició estable. Però alhora li ha conferit una identitat: la lògica de la diferenciació i la identitat del pluralisme; despreses de la resignació a l'efimeralitat, fragmentació i destrucció creativa pròpies del capitalisme tardà (Harvey, 1989a; Jameson, 1984).

Aquesta ideologia de la pluralitat ha tingut la seva expressió sòcio-política en els nous moviments socials basats en la igualtat en l'opressió (ecologisme, feminisme, nacionalismes, grups racials, aliances locals, etc.). Aquests, però, han rebutjat la seva assimilació amb el postmodernisme, acusant-lo de ser una nova operació dels grups socials dominants. Tanmateix, per a tots ells, assumir la seva opcionalitat hagués estat la seva fi (Jameson, 1991).

Crisi relativista de la raó, el progrés i la veritat

L'experiència de la diversitat de cultures i sistemes de valors, la fragmentació dels discursos i la pluralitat dels criteris de legitimitat, varen reemplaçar el sentit de progrés social històric. Alhora, la valoració de l'heterogeneïtat, la diversitat, la diferència, la singularitat i el pluralisme —mitjançant les idees de raó i condició aliena o alteritat— va comportar una crisi permanent dels valors de raó i progrés propis de la modernitat i la il·lustració, i del seu discurs universalista de transformació social unilineal per un procés de racionalització (Picó, 1988), tant en la versió capitalista triomfant com en la comunista liquidada.

En un context d'exhauriment dels conceptes de raó, progrés i veritat, i d'aclamació de l'autenticitat de les condicions i raons alienes, els anys vuitanta foren els de la superació de les batalles entre desacreditats fonamentalismes i absolutismes filosòfics, i de l'establiment d'un nou ordre de diversitat i pluralisme en el paisatge intel·lectual —conscient de les seves implicacions sòcio-polítiques.

Entre les alternatives crítiques a la modernitat i l'elogi del lliure mercat

La crítica antiracionalista a la modernitat havia ressorgit als anys seixanta a les arts com un rebuig a la incorporació de les avantguardes com a cultura afirmativa de l'ordre establert (Harvey, 1990; Huyssen, 1984; Jameson, 1984, 1991). Però fou als setanta on va raure la divergència entre el postmodernisme alternatiu —d'acord amb el nou context sòcio-polític— i el neoconservador, caracteritzat per l'eclecticisme del *tot s'hi val*, l'abandonament de la crítica i l'elogi del mercat (Huyssen, 1984).

D'altra banda, la lectura restrictiva dels problemes de representació dugué a negar l'oposició semiòtica significat-significant, i a la substitució del missatge de desvetllament de la reificació —i els models de profunditat, essència o estructura— per una estètica de la superficialitat. El buidatge de continguts dugué a què les imatges fossin l'únic contingut, i el plaer i l'estímul dels sentits el valor dominant (Jameson, 1984; Harvey, 1989a; Huyssen, 1984): ja no hi havia fons, tot era forma.

En qualsevol cas, la conceptualització del postmodernisme resultà de l'especificitat del context nord-americà dels darrers anys seixanta: una representació peculiar de les

transformacions socio-econòmiques, l'assimilació del modernisme amb la cultura de l'establiment —ignorant-ne l'antirracionalisme—, la malinterpretació del postestructuralisme francès, l'anàrquica fragmentació del moviment d'esquerra, etc. El salt a l'Europa continental hauria d'haver anat acompanyat d'una transcodificació amb un substrat de pensament socio-polític ben distint (Huysen, 1984).

Postestructuralisme, o el reconeixement de les restriccions al lliure pensament

L'atenció als mitjans de representació i la negació de les veritats absolutes va adreçar els orígens epistemològics del postmodernisme envers el desconstruïtisme i el postestructuralisme de Derrida i Foucault —hereus de l'antirracionalisme de Nietzsche—. Aquests, però, més que no pas cap teoria de la postmodernitat, van ser una arqueologia crítica de la formació del coneixement i de les contradiccions de la modernitat per tal d'incentivar el diàleg entre teories oposades (Huysen, 1984).

El mètode de la deconstrucció —descodificació i resituació de sentits i objectes en entorns més amplis (Eagleton, 1986)— va mostrar les assumpcions, els biaixos, les estratègies d'exclusió i els silencis inherents a tot sistema de pensament, desvetllant-ne les contradiccions internes. Del reconeixement de què les assumpcions ontològiques implícites en tot llenguatge de representació restringeixen la llibertat de pensament, en derivà una atenció especial per la semiologia i la teoria de la comunicació.

La crisi de la veritat, la fi de les filosofies i els jocs de llenguatge

Així mateix, la recerca modernista de teories unificades, completes i totalitzadores havia resultat en una sèrie de grans teories internament consistents però mútuament excloents. Com també en un pluralisme *sui generis* fonamentat en la independència entre epistemologies. Aquestes grans teories exemplifiquen l'enfocament modernista a la legitimació del coneixement; cadascuna situa les seves pràctiques dins un meta-discurs totalitzador de la història de la humanitat que es legitima a si mateix quan, de fet, no és res més que un entre molts d'altres (Lyotard, 1977, 1986).

El reconeixement postestructuralista de la pluralitat de subjectes i raons alienes qüestionà la suficiència de les bases filosòfiques i ontològiques en la legitimació de la formació del coneixement (Lyotard, 1977, 1986). Els conceptes de veritat absoluta i consens, i el propi discurs modernista de progrés i alliberament per la raó, van perdre credibilitat. Tot plegat va menar a la renúncia a l'establiment de teories unificades o principis generals. Rera l'ordre aparent i simplista que representaven les teories —reduccionistes— s'amagava un món desordenat i complex.

A més, s'identificà una tendència de la interacció social a la substitució de les institucions permanents per contractes temporals, amb una lògica similar a les pràctiques

lingüístiques. Aquesta apuntava una flexibilitat en el sistema possibilitadora de combinacions de codis socials o formes de vida —o jocs de llenguatge— (Lyotard, 1977, 1986; Wittgenstein, 1945).

Així se suggerí una nova legitimació del coneixement fonamentada en aquests jocs de llenguatge que reduïa la funció de la filosofia i dels intel·lectuals a la negociació del diàleg entre distintes interpretacions del món i al comentari crític —deconstruc-tiu— de la infinita intertextualitat dels discursos (Lyotard, 1977).

La reconstrucció del potencial crític de la racionalitat

La teoria crítica alemanya va defensar el potencial crític de la raó il·lustrada i s'oposà al postestructuralisme perquè, a la pràctica, el seu atac al racionalisme no havia fet altra cosa que acceptar la substitució de la raó per relacions de poder.

Partint de la idea que no hi havia una única lògica de la modernitat, es van analitzar les distorsions en el desenvolupament del projecte modernista i es va desvetllar el procés d'imposició d'una racionalització totalitària i sistèmica, conseqüència de la manca d'una racionalitat social comunicativa (Habermas, 1981, 1985). Així, la crítica post-modernista no implicaria l'obsolescència total del projecte modernista, sinó només de les seves interpretacions dogmàtiques i reduccionistes, basades en una visió teleològica i unilineal del progrés, funcional a la reproducció de l'ordre social (Huysen, 1984).

Aquesta interpretació va ser la base per a la reconstrucció d'una racionalitat comunicativa de l'autocomprensió. Aquesta havia d'establir les condicions de desenvolupament de la raó i d'un procés d'emancipació social compartible (Habermas, 1981, 1985). Precisament, la teoria de l'acció comunicativa (Habermas, 1981) va proposar una síntesi dialèctica entre aportacions competitives de la sociologia. Però, com tota síntesi, no deixava de ser una metanarrativa modernista més, a la recerca d'un nou consens, i que tampoc no explicava com calia superar els errors crònics comesos pel modernisme.

Reconstruccions relativistes dels discursos socials

Les lectures més restrictives del postmodernisme es van limitar a la deconstrucció crítica. Però la majoria d'interpretacions han acceptat que el rebuig a la fonamentació filosòfica de les teories socials no impedeix la reconstrucció de teories antiessencialistes i antitotalitzadores.

Bona part d'aquestes reformulacions han partit de la idea dels discursos locals. Han cercat la seva legitimació en un pragmatisme pluralista i contextual; han estat conscients dels condicionaments inherents a tota representació, i han tingut per objecte la comprensió empírica del món i l'anàlisi comparativa de diferències i transformacions,

més que no la formulació de principis generals (Fraser & Nicholson, 1990; Gregory, 1989a; Jameson, 1991; Lyotard, 1977).

Tres reptes relativistes: representació, context i pluralisme

Precisament, el potencial crític del postmodernisme s'ha basat en la relativització dels principis modernistes de formació del coneixement. En un context en què les coses concretes apareixien separades dels seus orígens, això ha implicat, si més no, acceptar tres grans reptes en qualsevol assaig de reconstrucció dels discursos socials:

- a) Reflexionar sobre els problemes de la representació i els mitjans de comunicació. La deconstrucció de les categories d'anàlisi i discursos hauria de desvetllar com les assumpcions ontològiques, implícites en tot llenguatge de representació, condicionen el lliure pensament de realitats específiques.
- b) Copsar la diversitat de modulacions contextuals dels discursos. El reconeixement de la relativitat contextual espai-temps de la formació del coneixement i els discursos hauria d'exigir la flexibilització de les categories d'anàlisi i teories, d'acord amb l'especificitat dels entorns —sobretot sòcio-culturals— d'aplicació.
- c) Desenvolupar una metodologia pluralista que incorporés la diversitat de raons alienes i evités el reduccionisme. Tota reconstrucció de discursos teòrics socials hauria de procedir amb la transcodificació dels distints enfocaments competitius preexistents, mitjançant l'oposició dialèctica de les seves categories d'anàlisi. Però no pas per tal d'integrar-los en noves síntesis, sinó per provocar tensions creatives que incentivessin un diàleg lliure, flexible i pragmàtic entre la pluralitat d'interpretacions contraposades, sense exclusions ni prioritzacions. Això hauria de suggerir un eclecticisme escèptic de perspectives oposades que respectés les diferències i les tensions.

El repte ha consistit, doncs, a afrontar el relativisme del coneixement humà per obtenir una comprensió millor del món. Però el postmodernisme no ha ofert respostes als reptes i problemes que havia plantejat. És en aquest sentit que el prefix «post» li és especialment adient, ja que expressa la transformació final del modernisme sense comprometre's en la qüestió de *de quina cosa nova* podria ser un «pre».

LA DIALÈCTICA SÒCIO-ESPACIAL: REDESCOBRINT LA SOCIETAT I EL TERRITORI EN GEOGRAFIA

Les primeres atencions dels geògrafs als interessos postmodernistes de recerca es van produir a través de la preocupació deconstructivista d'alguns geògrafs pels pro-

bles del llenguatge i la representació (Olsson, 1978, 1980, 1982a, 1987, 1988; Pred, 1988; Reichert, 1987, 1988; Berdoulay, 1982, 1988a) i per la recerca de metodologies dialèctiques i contextuals que defugissin l'essencialisme (Dear, 1988; Driver, 1985; Gregory, 1987; Olsson, 1980, 1982b, 1984; Soja, 1987). Una altra via d'aproximació va provenir dels camps veïns de l'arquitectura (Jencks, 1977) i, sobretot, d'un planejament urbanístic en crisi d'identitat i transfigurat en empresarisme, disseny i màrqueting urbans (Beauregard, 1989, 1991; Berman, 1982; Dear, 1986; Harvey, 1987, 1989b; Lake, 1992; Choay, 1988; Moore-Milroy, 1991; Zukin, 1982, 1991).

Tanmateix, les dues línies de postmodernització van restar quasi al marge del debat subsegüent. El veritable impacte de la geografia amb el postmodernisme no el va provocar tant cap controvèrsia pròpiament postmoderna com la resolució contextualista al debat de la iniciativa humana i les estructures socials (Gregory & Urry, 1985). Al llarg de tots els anys vuitanta, la discussió del postmodernisme en geografia va quedar quasi confinada al debat de l'espacialitat social.

La geografització de la teoria social i la dimensió social de la geografia

Del prolix debat entre estructuralisme i fenomenologia n'havia sorgit una certa convergència (Albet, 1988; Cosgrove, 1983, 1989c; Mackenzie, 1989b; Sayer, 1989), que semblava que hagués de cristal·litzar en alguna nova síntesi integradora, com ara la teoria de l'estructuració. Aquesta darrera copsava la producció i reproducció de les estructures socials com l'entorn i el resultat alhora que la iniciativa humana en contextos específics (Giddens, 1984, 1985; Gregory, 1989b).

La teoria de l'estructuració va atorgar especial transcendència i centralitat al context espai-temps de les relacions socials —i de la interacció entre iniciativa humana i estructura social— i, sobretot, a la incidència de les relacions espacials en la constitució de les relacions socials (Gregory, 1981; Gregory & Urry, 1985; Mela, 1990). Això va desvetllar l'interès dels teòrics socials per la dialèctica sòcio-espacial i per la regió com l'escenari de l'acció i la formació de cultures (Gregory, 1978, 1981; Gregory & Urry, 1985; Paasi, 1986, 1991; Pred, 1984; Thrift, 1983), la qual cosa va facilitar una nova revalorització dels estudis locals i regionals (Cooke, 1990; Gregory, 1989a; Thrift, 1983).

Els geògrafs, assabentats de la nova centralitat de l'espai en pensament social, van obrir un doble debat sobre l'espacialització de la teoria social i la dimensió social de la geografia (Cooke, 1990; Glick, 1987; Gregory, 1978, 1981, 1989b; Gregory & Urry, 1985; Massey & Allen, 1984; Pred, 1985; Soja, 1980, 1985a, 1985b; Thrift, 1983). De la mà de l'estructuracionisme i de la sociologia neomarxista (Gregory, 1989a, 1989b; Soja 1989b), es van introduir les idees de la dialèctica sòcio-espacial i l'espacialitat social en la geografia anglo-saxona. Això va impel·lir una

concepció de l'espai com a producte i condicionant al mateix temps de les relacions socials, i de la regió com a context de la formació de societats i cultures.

La desaparició de la societat en la geografia anglo-americana

Convé remarcar que el debat de la dialèctica sòcio-espacial va sorgir en dos llocs, l'especificitat sòcio-espacial dels quals creava un entorn idoni per a l'aparició d'aquestes formes de pensament; la connexió Gregory-Giddens a Cambridge —un extrem dels contrastos de la reestructuració britànica— i les *L.A. Schools* d'UCLA i *Society & Space* (Pratt & Gregory, 1992) —al paradigma de megalòpoli postmoderna—. Des d'aquests nuclis es van reconstruir unes arrels pròpies: la sociologia neomarxista francesa (Castells, 1972, 1983; Lefebvre, 1974), l'economia política (Harvey, 1982; Massey, 1984; Smith, 1984), la incorporació de la cronogeografia (Hagerstrand, 1976, 1978, 1984; Pred, 1981, 1984) al contextualisme i a la teoria de l'estructuració (Giddens, 1984, 1985), o l'etnografia (Geertz, 1973).

Però l'origen del debat de la dialèctica sòcio-espacial en la geografia anglo-americana podria també cercar-se en la ruptura d'un doble aïllament històric i geogràfic: respecte al conjunt de les ciències socials i respecte a les tradicions de pensament no-anglòfones. Aquest aïllament havia dut a assumir unes dicotomies conceptuals que no arrelaren a l'Europa continental: per exemple, entre lloc i espai, entre espai i societat, entre les esferes econòmica i social, i potser, àdhuc, entre recerca teòrica i empírica.

Aquestes dissociacions havien partit de l'aïllacionisme defensiu del regionalisme anglo-americà —després dels excessos del determinisme ambiental— fonamentat en la independència entre societat i espai (Hartshorne, 1939) i que tingué la màxima expressió en la ciència espacial teòrico-quantitativa. Després d'aquest parèntesi el pensament social no es reintroduí en la geografia anglo-saxona fins a la concepció de l'espai com a producte social, pròpia del determinisme econòmic de la geografia radical (Massey, 1984; Soja, 1989a).

Redescobriment i vigència de la tradició de la geografia cultural

En els orígens de la desaparició de les relacions societat-entorn en la geografia anglo-americana, tampoc s'ha de menysprear la pèrdua de pes específic de les tradicions de les geografies cultural (Glacken, 1967; Kenzer, 1987; Leighly, 1963; Price & Lewis, 1993; Sauer, 1925, 1941, 1956; Thomas, 1956) i històrico-humanística (Jackson, 1959; Lowenthal, 1961; Wright, 1947). Aquestes han mantingut amb discreció una sorprenent vigència, continuïtat i dinamisme (*The Itinerant Geographer*, Parsons & Vonnegut, 1983) dissimulats per l'atenció obsessiva a la cresta de la darrera onada i per les relacions de poder dins del món acadèmic.

No sorprèn, doncs, que el redescobriments de la dialèctica sòcio-espacial coincidís amb un renovat interès per la geografia cultural i l'Escola de Berkeley (Cosgrove, 1989; Gómez-Mendoza, 1990; Gregory, 1989a). En efecte, en contrast amb la pràctica dominant en la geografia anglo-saxona, la geografia cultural s'havia distingit per tenir com a objecte d'estudi l'anàlisi de les relacions entre les societats i els seus entorns, amb una perspectiva historicista, mitjançant l'ús de la cultura com a instrument analític, i amb especial atenció a la intervenció de la societat humana en la transformació del territori (Kenzer, 1987; Leighly, 1963; Price & Lewis, 1993; Sauer, 1925, 1941, 1956; Thomas, 1956).

Un eix cultural Mediterrània-Califòrnia

En bona part, aquest contrast raïa en els seus deutes conceptuals i metodològics amb les tradicions alemanyes de la *Kulturgeographie* i el *Landschaft*, però també amb la regional vidaliana (Sauer, 1924, 1925). A més, també cal remarcar els seus estrets vincles amb les ciències socials —sobretot antropologia— i la seva preocupació per les qüestions del llenguatge i la representació.

Tampoc hauria d'estranyar que coincidís amb un redescobriments de l'epistemologia de la tradició regional francesa (Buttimer, 1971; Berdoulay, 1981, 1988a; Jonas, 1988; Gómez-Mendoza, 1990). En efecte, aquesta havia estat a to amb el pensament social del seu context. De fet, l'enfocament possibilista vidalià havia resolt, de manera força efectiva —si més no en els seus orígens—, el condicionament contextual de la iniciativa humana en llocs singulars (Vidal de la Blache, 1903, 1922). Encara més, conceptes com *civilisation*, *genre de vie*, *pays* o *paysage* havien representat la contingència i dialèctica històrica entre territori, cultura i interacció social.

Si, partint d'una tradició vidaliana, s'hagués afegit unes dosis de sociologia neomarxista (Castells, 1972, 1983; Lefebvre, 1974) i d'antirracionalisme postestructuralista (Foucault, 1966, 1969, 1975), potser s'hagués descobert una vacuna mediterrània contra la particular febre postmodernista anglo-americana en geografia. Potser en aquests substrats ha prevalgut l'escàs impacte de la dialèctica sòcio-espacial i el postmodernisme a l'Europa continental? (*Cahiers de Géographie du Québec*, 1988; *Espaces Temps*, 1989).

Una geografia sense territoris ni paisatges

No deixa de ser simptomàtic que, fins fa ben poc, la geografia anglo-americana hagi marginat les idees de territori —espai d'identificació sòcio-cultural, resultat i condicionant al mateix temps que la interacció social— i de paisatge —objecte i imatge al mateix temps que la dialèctica històrica entre societat i entorn— (Cosgrove,

1983, 1985, 1989a; Sack, 1983). Tots dos conceptes, expressió de la dialèctica sòcio-espacial, deriven en darrera instància de la tradició de l'*Erdkunde* (Dematteis, 1985; Farinelli, 1989), de la qual la geografia anglo-saxona ha estat orfe.

La idea d'*Erdkunde* —definida per Humboldt com teoria crítica de la Terra, desenvolupada per Ritter i represa per Ratzel— oposava el coneixement discursiu i aprofundit de les relacions territorials davant les descripcions *cartogràfiques* i superficials de l'espai. Això va comportar l'abolició del llenguatge cartogràfic per les seves limitacions a la representació de la profunditat (Farinelli, 1989).

Aquesta dimensió explicativa i relacional de l'*Erdkunde*, va introduir una pràctica fenomenològica. En efecte, el coneixement geogràfic contenia una tensió entre subjecte i objecte —l'objecte com a reflex del subjecte—. D'aquí sorgí el problema del coneixement com a mediació entre la visió subjectiva del món i la ciència. En aquest mateix sentit, Humboldt introduí el concepte de *Landschaft*, expressió alhora de l'objecte i la seva imatge (Farinelli, 1989).

Però el positivisme fou la fi de la geografia crítica. Suposà el retorn al mapa com a representació objectiva de la realitat i l'abandonament del discurs teòric i de la teoria del coneixement.

RAPTE, PERVERSIÓ I MORT DEL POSTMODERNISME EN GEOGRAFIA

Enmig de la confusió regnant a la geografia dels anys vuitanta, les reflexions sobre la dialèctica sòcio-espacial es van apropiat de la cridanera i comercial etiqueta postmoderna (Dear, 1988; Gregory, 1989a 1989b; Soja, 1987, 1989a). Aquest malentès va impedir tota possible *postmodernització* de la geografia en el sentit d'una relativització de la formació del coneixement. L'enlluernament amb les implicacions immediates del contextualisme espacial derivat de l'estructuracionisme va situar en segon terme els debats del subjecte, l'antiessencialisme, el pluralisme i la representació.

O bé no es va saber copsar el sentit relativista del postmodernisme, o bé es va aprofitar l'avinentesa del reclam de l'eslògan per evitar l'autèntica relativització del pensament geogràfic.

La suposada postmodernitat de la dialèctica sòcio-espacial

La qüestió de l'espacialitat social va estar vinculada al postmodernisme només en la mesura en què tots dos van respondre a unes mateixes transformacions sòcio-econòmiques del capitalisme tardà, que desvetllaren un imperatiu contextual o sòcio-espacial latent. Però la dialèctica sòcio-espacial no era cap expressió pròpiament i menys ex-

clusivament postmoderna. De fet, els antecedents adduïts van mostrar que els orígens de l'especialització de la teoria social raien en reconstruccions modernistes de la racionalitat. Altrament, l'espacialització de la teoria social no es va produir a resultes del postmodernisme, sinó que havia estat també reivindicada des de i per a projectes modernistes. De fet, es fan tan necessària i imprescindible en els uns com en els altres.

Però en cap cas hauria d'haver estat l'expressió dominant del postmodernisme en geografia. Sobretot perquè el batec relativista amb què el postmodernisme ha sotmès a la formació del coneixement no s'ha limitat al contextualisme. Aquest no ha estat més que un efecte diferit del reconeixement de la pluralitat i autenticitat de raons alienes i dels problemes comunicatius i de representació.

La domesticació del relativisme en geografia

Els geògrafs que van escriure sobre postmodernisme es van fixar més en les implicacions immediates en la recerca que en els reptes crítics de relativització del coneixement (Doel & Matless, 1992). Tot i així, flexibilitzaren els enfocaments modernistes amb una certa dosi de contextualisme o, si més no, de localisme.

Ara bé, van silenciar-ne els aspectes més compromesos o perillosos: la relativització de la formació dels discursos, les implicacions polítiques de la pluralitat de raons alienes i els problemes de representació. Així van incórrer en dues estratègies de domesticació: l'exclusió i l'assimilació (Strohmayer & Hannah, 1992).

L'estratègia d'exclusió va presentar una imatge insubstancial del postmodernisme que va menar al rebuig fàcil, en base tant al supòsit que no era possible l'acció política sense teoria, com a la ignorància volguda dels seus aspectes més amenaçadors (Albertsen, 1988; Graham, 1988; Harvey, 1989; Lovering, 1989; Thrift, 1991).

Per contra, l'estratègia de l'assimilació va reconèixer les implicacions del relativisme, però va reconstruir una teoria social racionalista. En uns casos va assimilar el postmodernisme dins de discursos neomarxistes, com ara substituint el materialisme històric per un de geogràfic (Soja, 1989a). En d'altres, la visió lingüística del món va degenerar en pura experimentació estilística (Olsson, 1987, 1988, 1991; Pred, 1988; Reichert, 1988). En els millors dels casos, van incorporar una dosi limitada de relativisme, fonamentada en un contextualisme local, però que en el seu fons ignorava el relativisme (Dear, 1988; Cooke, 1990; Gregory, 1987, 1989a).

L'aggiornamento suposadament postmodern de l'economia política neomarxista

Molt especialment, el rapte de l'eslògan postmodern per l'economia política va sublimar la confusió de dos projectes incompatibles: el postmodernisme relativitzador

i l'*aggiornamento* espacialitzador de l'economia política, sota una etiqueta postmoderna cridanera i comercial. Però, encara més, va evitar els perills relativistes d'un veritable reconeixement dels problemes de representació i de la pluralitat de condicions i raons alienes (Dear, 1990, 1991; Doel & Matless, 1992; Relph, 1991).

Les reconstruccions *neomodernistes* de més anomenada en geografia després del xoc postmodern (Harvey, 1989a; Soja, 1989a) van diagnosticar la crisi de representació com l'obsolescència de les teories disponibles per interpretar la reestructuració en l'espacialitat social del capitalisme tardà. Van coincidir també a assimilar tres reptes del postmodernisme en un *aggiornamento* de la perspectiva de l'economia política neomarxista (Dear, 1990, 1991; Peet & Thrift, 1989; Horvath, 1992; Smith, 1990): la reinserció de l'espai en teoria social, l'actualització i flexibilització del materialisme històric, i la seva autolimitació a la interpretació del món empíric més que a la generalització.

Exclusions i assimilacions del postmodernisme des de l'economia política

Harvey (1987, 1989a 1990, 1992) va efectuar una contribució important a la reconstrucció neomodernista del marxisme, tot combinant la seva tesi sobre la geografia de l'acumulació (Harvey 1982, 1985a) amb una lectura del postmodernisme com la lògica cultural del capitalisme tardà (Jameson, 1984, 1991). Així va establir connexions innovadores entre cultura, pensament i economia, articulades per la constitució espacial de la vida social. Harvey (1989a, 1990, 1992) va tractar de superar el relativisme, reconstruint una raó il·lustrada emancipatòria segons la teoria de l'acció comunicativa de Habermas.

Tanmateix, Harvey va afrontar la qüestió postmoderna amb una actitud obertament exclusionista: lectura parcial, negació fàcil i desqualificació política. La valoració dels reptes postmodernistes va limitar-se a una declaració puntual de bones intencions, sobretot pel que feia referència al pluralisme i l'alteritat, i al seu potencial crític i polític.

Per contra, Soja (1987, 1989a) va tractar d'assimilar el postmodernisme dins el discurs de l'economia política. A l'efecte, va escriure una història de la dialèctica sòcio-espacial entesa com l'aproximació entre geografia i marxisme. Aquesta suposada postmodernització es va limitar, pràcticament, a corregir-ne el biaix historicista, tot reintroduint-hi l'espacialitat de les relacions sòcio-econòmiques. Ara bé, la seva reformulació teòrica va limitar-se a una flexibilització naïf del materialisme històric. Un assaig d'eradicar-ne el reduccionisme totalitzador, incorporant-hi una petita dosi de pluralisme naïf.

Dones decebudes i postmodernistes descontents

Les crítiques més sonades a aquestes suposades postmodernitzacions de l'economia política van provenir de les feministes (Bondi, 1990b; Bondi & Domosh, 1992;

Deutsche, 1991; Massey, 1991a; McDowell, 1992), de cercles més o menys pròxims al postestructuralisme (Curry, 1991b; Dear, 1990, 1991; Folch-Serra, 1993; Relph, 1991; Strohmayr & Hannah, 1992; Thrift, 1990, 1991, 1993) i dels estudis del Tercer Món (Folch-Serra, 1989; Sidaway, 1990; Slater, 1992). Les unes i les altres van desvetllar les estratègies exclusionistes i assimilacionistes d'aquestes reconstruccions. Especialment en la mesura en què eludien la deconstrucció de les estratègies d'exclusió dels propis discursos, s'implicaven amb un únic enfocament sense contrastar-lo als oposats i feien una lectura esbiaixada del postmodernisme segons els propis interessos.

Harvey, sobretot, va ser fortament acusat de doble moral per les seves crítiques (Dear, 1991; Deutsche, 1991; Folch-Serra, 1993; Massey, 1991a). Sobretot perquè el seu discurs racionalista combinava declaracions puntuals d'elogi formal al potencial crític del postmodernisme amb una estricta negació de fons de tota rellevància política i de tot potencial emancipatori a la pluralitat de veus radicals alternatives dels nous moviments i minories socials (feminismes, ecologismes, nacionalismes, etc., etc.) en favor d'un discurs monolític de classe. Nogensmenys, molts dels crítics reproduïren una domesticació exclusionista en identificar erròniament la geografia postmodernista amb les seves reconstruccions neomarxistes.

Altres crítiques es van referir al fet que moltes reconstruccions pretesament postmodernistes es limitaven a deixar passar un cert contextualisme, malentès en forma de localisme (Cooke, 1990; Soja, 1989a). Això va portar a un cert confusionisme entre els debats de la dialèctica sòcio-espacial i el postmodernisme.

Dels eclecticismes escèptics a la renúncia al relativisme

Afirmacions més crítiques del valor del postmodernisme van provenir del neomarxisme antiessencialista (Graham, 1988, 1990, 1992). Així, es van proposar deconstruir i relativitzar tant el discurs neomarxista com el postmodernista, i alhora que es defensava la importància de l'anàlisi marxista es reconeixia el valor d'altres interpretacions del món. També es produïren alguns assajos de transcodificació d'enfocaments humanístics, estructuralistes i postestructuralistes al desenvolupament regional (Folch-Serra, 1989, 1990a, 1990b, 1993).

D'entre les lectures més atentes a les implicacions relativistes del postmodernisme, caldria remarcar-ne les aportacions de Dear (1986, 1988, 1990, 1991) i Gregory (1987, 1989a, 1989b, 1991, 1992). Aquests, no només van importar el contextualisme de la constitució de les relacions socials dominants en ciències socials, sinó, encara més, els valors de diferència i singularitat.

Així, Gregory (1987, 1989a, 1989b, 1991) va escriure una història de la socialització de la geografia humana i una cartografia de la idea d'espacialitat en teoria so-

cial. La seva perspectiva pluralista —en contrast amb la de Soja (1989a)—, va mostrar les febleses i possibilitats estratègiques dels pensaments social i geogràfic.

Tanmateix, Gregory va adoptar una postura ambivalent. No només partia del rebuig als sistemes de pensament complets i globals, sinó que suggeria un eclecticisme escèptic amb elements de sistemes diversos i respectuosos amb les seves diferències. Però, a la pràctica, va assimilar aquest eclecticisme tant a reconstruccions modernistes de grans teories —com les de l'estructuració o de l'acció comunicativa—, com a la reformulació d'una nova geografia regional teòricament informada, per copsar la complexitat del món real davant la simplicitat abstracta i la coherència deductiva.

Per contra, Dear (1988) va advocar per una postmodernització de la geografia que negava la racionalitat dels discursos i atacava els fonaments epistemològics del modernisme i les justificacions finals del coneixement humà. Alhora insistia en la imprescindible de l'espacialització de la teoria social o estructuració espai-temps dels processos socials.

Però, malgrat la seva insistència en la idea de tensió creativa entre teories disponibles, també Dear va admetre la necessitat de limitar el relativisme. Així, va acceptar la prioritització de discursos per reconstruir una racionalitat hermenèutica que evités l'eclecticisme del *tot s'hi val*. Àdhuc va proposar una nova veritat ontològica *dè facto* en la diversitat geogràfica i variació d'àrees (Smith, 1990).

NOVA GEOGRAFIA REGIONAL I GEOGRAFIA FEMINISTA: POSTMODERNISMES A LA PRÀCTICA?

En qualsevol cas, el debat postmodernista en geografia es va limitar a enfrontaments teòrics, academicistes i elitistes. Van sovintejar les afirmacions normatives sobre com calia reconstruir la geografia, desvinculades de la seva pràctica. Molts autors van assumir uns principis epistemològics sense ni plantejar-se'n l'aplicació. Això, precisament, quan tant la pràctica del diàleg i la tensió creativa entre teories competitives, com l'articulació d'un pluralisme que evités el reduccionisme i l'essencialisme no eren, ni de bon tros, tan fàcils de resoldre com de plantejar (Gregory, 1989b). Els uns pels altres, va quedar per veure com hagués pogut ser una geografia genuïnament postmodernista duta a la pràctica.

A manca d'aplicacions pròpiament postmodernistes hom va voler buscar-ne exemples en altres camps. Així, es va insistir en la condició postmoderna de la nova geografia regional i dels *locality studies* (Cooke, 1990; Soja, 1989a), i àdhuc en la d'algunes recerques de geografia feminista (Probyn, 1990); d'una banda per les seves combinacions de pluralisme, deconstrucció i contextualisme i de l'altra per la confusió d'aquest debat amb el de la dialèctica socio-espacial.

Malgrat les coincidències, les possibilitats de combinació d'aquests estudis empírics amb les discussions teòriques del relativisme no han estat explorades amb la suficient seriositat fins ben entrats els anys noranta (Pratt, 1993; Thrift, 1991, 1993).

Una nova geografia regional de la reestructuració postfordista

La fragmentació, efimeralitat i destrucció creativa del capitalisme tardà han tingut una expressió en geografia en el renovat interès per la diversitat i singularitat dels llocs i regions en un món complex i plural (Berdoulay, 1989; Gregory, 1989a; Gómez-Mendoza, 1990; Wolch & Dear, 1989).

En efecte, per contra del postmodernisme, la nova geografia regional i els *locality studies* no han estat un resultat deductiu d'un debat acadèmic. Ben al contrari, van sorgir com una resposta pragmàtica i inductiva davant l'obsolescència de les velles teories per tal d'analitzar els processos de desenvolupament regional desigual i, molt particularment, la diversitat d'efectes locals —socials, polítics i econòmics— de la reestructuració socio-espacial del postfordisme (Thrift, 1991; Massey, 1991b). La rellevància socio-política fora del context acadèmic ha estat evident (Massey, 1991b).

Aquestes línies empíriques de recerca sobre desenvolupament regional van posar en contacte el pòsit teòric de l'economia política en geografia —acumulació capitalista (Harvey, 1982), divisions espacials de treball (Massey, 1984) i desenvolupament regional desigual (Smith, 1984)— amb el debat de la dialèctica socio-espacial i l'espacialització de la teoria social (Gregory, 1989a; Gregory & Urry, 1985; Soja, 1989a; Thrift, 1983).

El fet diferencial de la nova geografia regional (Gilbert, 1988; Gómez-Mendoza, 1990; Nogué, 1989; Pudup, 1988; Thrift, 1983, 1990, 1991) i dels *locality studies* (Cooke, 1989, 1990; Lovering, 1989; Massey, 1990, 1991b) respecte als enfocaments convencionals ha estat que no s'han proposat només descriure la complexitat i singularitat de les interrelacions socials que es donen en un lloc concret, sinó també explicar els processos dialèctics de formació de l'especificitat regional i de diferenciació territorial.

Estudis de localitat, estudis de globalitat: els processos de formació regional

Aquest propòsit va implicar cercar una reciprocitat entre allò local i allò global. A part de la dinàmica interna dels llocs, calia analitzar tant l'impacte dels processos socio-econòmics generals —operant a múltiples escales— sobre l'especificitat dels llocs, com la posició d'aquests llocs en les estructures més amples d'interdependències —dins les quals es produïen, reproduïen i transformaven—. A més, calia considerar com la pròpia especificitat local incidia en les transformacions dels processos

generals i les estructures d'interdependències (Massey, 1984, 1990; Massey & Meegan, 1989; Thrift, 1983; Wolch & Dear, 1989).

Aquest procés simultani de formació de l'especificitat i de diferenciació territorial interdependent, s'ha entès com un procés històric dialèctic, on cada nova ronda de processos i estructures s'arrotlla i articula amb les condicions locals prèvies, operant-hi amb distintes formes i efectes (Massey & Meegan, 1989; Massey, 1984, 1990).

Una altra via de reconstrucció d'una nova geografia regional, basada en la teoria de l'estructuració, ha remarcat també l'estudi dels llocs com escenari o context de la interacció social —o de la tensió entre estructures socials i iniciativa humana— (Dear, 1988; Gregory, 1989a; Thrift, 1983, 1990, 1991, 1993). Així, les regions serien creades i reproduïdes com a part de la transformació territorial de la societat i de la contextualització dels individus en aquest procés. En aquest camí s'ha trobat la geografia del subjecte-contexte que ha tractat d'interpretar el subjecte humà i la seva acció com a modulacions contextuais de discursos (Thrift, 1991).

Tot plegat reconduït a una reinterpretació de la regió com un procés històricament contingent i en formació constant (Pred, 1984). La seva institucionalització comprendria, així també, una identitat i simbologia cultural específiques —reconegudes en distintes esferes de l'acció social— i una consciència local sorgida del sentit de lloc (Paasi, 1986, 1991).

Nova geografia regional: un camp de tensió metodològica

L'atenció, tant per les formes culturals i les formacions socials, com per l'establiment de connexions entre localitat i globalitat, va anar suscitant una convergència d'interessos de recerca entre enfocaments oposats —estructuralistes, fenomenològics i àdhuc feministes— (Mackenzie, 1989a; Nogué, 1989) al voltant del procés de formació de les regions, enteses aquestes com a context condicionant i resultat alhora de la interacció entre estructures socio-econòmiques i iniciativa humana.

Les proclames teòriques han insistit a proposar estudis regionals empírics informats per combinacions flexibles de tota la bateria de teories disponibles segons el context d'aplicació (Cooke, 1989; Gilbert, 1988; Gregory, 1989a; Massey, 1984, 1990, 1991b; Pudup, 1988; Thrift, 1990, 1991). Però la pràctica ha anat palesant que la seva aplicació ha estat més teòrica que real: no s'ha assolit un veritable pluralisme metodològic, ni un grau suficient de deconstrucció. Àdhuc el contextualisme inherent a l'acció social ha anat degenerant en simple localisme (Massey, 1991; Thrift, 1990, 1991, 1993; Warde, 1989; Whatmore, 1990).

Ben aviat es va anar produint una nova divergència entre els que consideraven el localisme una condició estructural o un interès contextual. Els primers van desenvolupar una equació reduccionista del tipus localitat-diferència-postmodernisme (Coo-

ke, 1990), derivant en un mal entès postmodernisme localista (Thrift, 1991). Els darrers van argumentar que l'estudi dels llocs sorgia d'una necessitat pràctica de comprendre unes transformacions socio-espacials específiques i que altres contextos comportarien distints interessos de recerca (Massey, 1991b).

Coherència metodològica versus *zapping* conceptual

Convé remarcar dos elements significatius del debat de la nova geografia regional. D'una banda, la negació de l'oposició entre abstracció teòrica de processos generals i descripció empírica d'especificitats locals (Massey, 1990), cercant difícils equilibris entre les perspectives nomotètica i idiogràfica. D'una altra, la confusió entre les contraposicions local-general i concret-abstracte. L'estudi dels llocs no exigeix necessàriament un mètode empíric... tret que s'entengui que les teories no poden copsar el fet local (Massey, 1991b).

En aquest ordre de coses, les intervencions més prudentes han remarcat que la complexitat de la interacció social no pot reduir-se ni a les estructures socials ni a la iniciativa humana. Per tant, l'elecció entre l'una o l'altra és absurda (Urry, 1989), i la seva coordinació sembla impossible —restant només l'opció del *zapping* per mostrar-ne les tensions a través de l'alternança— (Jameson, 1991). Estructura i iniciativa no són cap model de res, sinó només un punt de partença per copsar alhora la realitat concreta i la seva relació amb un context més ampli.

En definitiva, la pròpia pluralitat de substrats de la nova geografia regional ha impedit la definició d'un cos conceptual i metodològic definit, propi i coherent. Però el fet d'haver-se limitat a ser un camp comú d'interessos de recerca compartits per al diàleg creatiu entre concepcions oposades en la interpretació de les relacions societat-territori, ha estat allò que li ha conferit un caràcter pluralista o àdhuc postmodern.

En efecte, més enllà d'un contextualisme confós amb localisme, les aportacions més genuïnament postmodernes de la nova geografia regional han de raure en l'establiment d'un diàleg plural i deconstructiu entorn dels conceptes de regió i context, tot defugint els dogmatismes filosòfics (Thrift, 1990, 1991, 1993).

Però sembla que el debat s'ha anat resolent a favor d'un estructuralisme reduccionista: els subjectes són relegats a segon terme i, en el més postmodern dels casos, un determinisme cultural substitueix l'econòmic (Thrift, 1990, 1991).

Feminismes i postmodernismes en geografia: coalicions?

L'anàlisi de la coincidència d'interessos entre feminismes i postmodernismes va generar un optimisme previngut. Els punts de contacte eren significatius, no només pel caràcter compartit de molts conceptes, sinó també per la complementarietat entre

els interessos teòrics dels postmodernismes i la pràctica feminista d'un antiessencialisme i pluralisme crítics (Bondi, 1990b; Fraser & Nicholson, 1990; Nicholson, 1990; Probyn, 1990).

La geografia del gènere va aportar un bagatge postmodern *de facto* a la constitució d'un discurs socio-espacial més integrador (Pratt, 1993), de tant de valor o més que molts debats teòrics. Pels estrets lligams amb la teoria social, els feminismes van transferir, assumir i aplicar els debats postmoderns de manera més immediata.

Les aportacions dels feminismes han estat fonamentals en la incorporació dels reptes de la condició postmoderna en geografia. Han estat una de les claus de l'aplicació del debat de la dialèctica socio-espacial. Especialment, mitjançant anàlisis empíriques del condicionament contextual-local de la interacció entre estructures socials i iniciativa humana, informades per combinacions flexibles d'enfocaments estructuralistes i fenomenològics —i feministes—. Com també ho han estat en la conscienciació dels problemes de representació —deconstrucció de categories d'anàlisi— i el reconeixement de la diversitat de condicions alienes (Bondi, 1990a, 1990b; Bowlby i altres, 1989; Mackenzie, 1989a, 1989b; Marston, 1990; McDowell, 1989, 1991; McDowell & Massey, 1984; Pratt & Hanson, 1988; Rose, 1989; Rose, 1990).

... o confrontacions?

Però en geografia, la mútua ignorància inicial va anar derivant en confrontació pel rebuig dels feminismes a qualsevol coalició amb el postmodernisme —potser pel perill de perdre la pròpia identitat i imprescindibilitat dins un altre gran consens (Harvey, 1989a; Jameson, 1991)—. Així, van interpretar el postmodernisme com un nou intent d'absorció per part d'un projecte *d'homes blancs anglos de classe i edat mitjana*.

En efecte, les versions comercials del postmodernisme no havien incorporat el pluralisme i l'alteritat d'arrel, sinó com un simple afegitó publicitari. De la mateixa manera, havien ignorat les aportacions feministes pel que feia al valor de les relacions de gènere en la interacció social (Bondi, 1990a, 1990b, 1992; Bondi & Domosh, 1992; Christopherson, 1989; Deutsche, 1991; Folch-Serra, 1993; Massey, 1991a; McDowell, 1992).

Tanmateix, aquest rebuig ha reproduït una estratègia exclusionista: lectura parcial, negació fàcil i desqualificació política. De fet, les feministes han atacat el fons dels reptes del postmodernisme relativista només molt ocasionalment —i sovint en part els han compartit—. Sí que, en canvi, han tractat de desmarcar-se de les versions *comercials* i, sobretot, de la seva assimilació en reformulacions del discurs modernista que s'havien apropiat incorrectament de l'etiqueta.

POSTMODERNISMES: MORT I TRANSFIGURACIÓ (CONCLUSIÓ PROVISIONAL)

Els reiterats mals usos —o malinterpretacions— de l'etiqueta o eslògan i, particularment, la seva paradoxal —i postmoderna— comercialització, han acabat per desprestigar i buidar de contingut un terme amb un potencial crític extraordinari. Una vegada més, la forma ha esvaït el fons.

Degeneració, desencís i adjuració dels postmodernistes

Les actituds exclusionistes han menat a desqualificacions exorbitades enlloc de debats i tensions creatives. Les actituds assimiladores, que han tractat d'apropiar-se del terme postmodern per a reconstruccions de la racionalitat —sobretot neomarxista—, han confós el paisatge intel·lectual en emprar conceptes de forma antiètica amb el seu sentit. Però, sobretot, han impedit l'autèntica penetració del relativisme. Potser perquè molts pretesos postmodernistes no han paït el fons de la relativització postestructuralista del coneixement (Strohmayer & Hannah, 1992).

La persistència d'aquestes confusions —originades moltes en la combinació conjuntural del postmodernisme amb la dialèctica sòcio-espacial— ha configurat l'agenda d'una suposada geografia postmoderna —de fet l'*aggiornamento* neomarxista—: espacialitat de la interacció social, especificitat dels llocs, omnipresència del mode de producció, i petites dosis de cultura i simbolisme del paisatge... amb un silenci absolut per les qüestions ambientals (Relph, 1991; Peet & Thrift, 1989).

Les crítiques a aquests falsos postmodernismes han acabat de desprestigar i desacreditar, tant entre apologistes com entre enemics, l'etiqueta epistemològica que ha aixecat més passions, ha provocat més conflictes de competència per la seva *proprietat intel·lectual* i ha pogut més volum de negoci en molts anys.

Una consideració prudent del postmodernisme en geografia potser hauria d'haver començat per salvar-lo d'adherents i detractors. El pragmatisme i relativisme que hi havia rera seu n'haurien d'haver suggerit la relativització i pragmatització. Potser hagués calgut declarar obsolets els dualismes entre teoria, pràctica i política. De fet, àdhuc l'elecció entre modernisme i postmodernisme és antiètica amb el postmodernisme (Gren, 1991).

Molts implicats en l'afer postmodern han renunciat al terme —entre ells Baudrillard i Lyotard— vista la desfiguració del seu fons conceptual fins esdevenir un eslògan comercial —per a la *venda* de llibres i d'autors—, ple de continguts antiètics amb la seva intenció relativista i antidogmàtica. Alguns s'han refugiat en terminologies més autorestringides, però menys ambicioses i *comercials*, per tant, allunyades del debat públic —per exemple, postestructuralisme— (Pratt, 1993; Thrift, 1991, 1993).

Implicacions i influències del postmodernisme en la geografia de l'any 2000

Exhaurit el debat, ha quedat per veure com hagués pogut ésser una geografia genuïnament postmoderna. D'una banda, perquè el postmodernisme estrictament de-constructiu —negant tota crítica (re)constructiva— ha tingut escassa presència (Hannah & Strohmayer, 1991; Strohmayer & Hannah, 1992) i, d'una altra, perquè els reptes de la relativització del coneixement no són tan fàcils de resoldre com de plantejar.

En tot cas, el sol fet de replantejar velles qüestions volgudament ignorades des de feia molts anys ja té un valor de per si —malgrat que no n'oferrissin respostes— i de fet, està configurant la teoria social i la geografia dels anys noranta. Els reptes postmodernistes i relativistes han ofert noves oportunitats i condicionaments, però acceptar-los no implica seguir-los fins al darrer extrem (Dear, 1988).

Mort el postmodernisme, és la transfiguració del seu relativisme antidogmàtic la que està impregnant la geografia de fi de segle. Mort el debat formal, són les implicacions implícites les que prenen vigència i influencien el futur immediat de la geografia: l'atenció per les formes de representació, la modulació contextual dels *discursos* i l'acció humana, i el pluralisme de raons i condicions alienes.

PAISATGES CULTURALS DEL DIA DESPRÉS DELS POSTMODERNISMES

Els excessos del debat sobre les implicacions del contextualisme han deixat pas, als anys noranta, a una geografia cultural menys espectacular però més genuïnament postmoderna que ha ignorat, si no rebutjat, una etiqueta desprestigiada.

A poc a poc, la geografia ha anat caient en una fascinació per la intertextualitat, les imatges i les metàfores que ha degenerat en una postmoderna *crítica literària* (Thrift, 1991). Un nou determinisme cultural està substituint l'econòmic, el context està esdevenint un coixí lingüístic buit de contingut... i els problemes ambientals semblen no tenir res a veure amb la geografia. Tres línies de recerca aplicada podrien il·lustrar aquest pòsit postmodern: l'atenció pel llenguatge dels geògrafs, la crítica a les restriccions dels GIS en la representació de la dialèctica sòcio-espacial i l'anàlisi semiòtica del simbolisme cultural dels paisatges hipermoderns del capitalisme tardà.

Llegint entre línies o el lloc dels discursos en geografia

Després d'un parèntesi en què va restar al marge del debat del postmodernisme en geografia, la recerca lingüística sobre la relativitat de la representació i el llenguatge

(Olsson, 1978, 1980, 1982a, 1982b, 1984, 1987, 1988, 1991), i la dimensió discursiva de la geografia (Berdoulay, 1982, 1988a; Dematteis, 1985; Farinelli, 1989; Tuan, 1978) han iniciat una represa sobtada de la mà dels postulats deconstructivistes i postestructuralistes en la filosofia del llenguatge i la teoria de la comunicació.

L'interès pel llenguatge geogràfic s'ha centrat en anàlisis textuals i deconstructives, tant de les categories d'anàlisi i discursos emprats en la representació de les relacions socio-espacials, com de la *cosificació* d'abstraccions —voler fer encaixar el món real amb conceptes teòrics apriorístics— (Curry, 1991b; Doel, 1992; Driver, 1985; Hanna & Strohmayer, 1991, 1992; Marston, 1989; Philo, 1992; Pred, 1988, 1990; Reichert, 1987, 1988, 1992; Scoth & Simpson-Housley, 1990; Shields, 1992; Strohmayer & Hannah, 1992).

S'ha prestat especial atenció també a les implicacions de l'ús de metàfores i imatges en la recerca. Aquest és un element clau de tota representació, tant pel que fa a la creació de significats com a la seva inserció en relacions de poder i coneixement (Barnes & Curry, 1992; Boshop, 1992; Bonnett, 1992; Cosgrove, 1989b; Driver, 1992; Duncan & Barnes, 1992; Matless, 1992).

Però part d'aquestes recerques han estat criticades pel seu divorci de la pràctica (Thrift, 1991) i per haver-se limitat a una juganera experimentació estilística que retenia concepcions modernistes de l'autoritat, l'ontologia i el llenguatge (Curry, 1991b; Hannah & Strohmayer, 1991, 1992; Pred, 1992).

GIS, coneixement i poder

L'anàlisi textual no s'ha limitat al llenguatge escrit, sinó que s'ha estès a la deconstrucció de les relacions de poder a la formació del coneixement i a les qüestions ètiques en els llenguatges cartogràfics (Harley, 1988, 1989, 1990).

Però la característica més significativa de la geografia d'aquests anys ha estat la comercialització de la revolució *hi-tech* dels sistemes d'informació geogràfica (GIS). Sense menysprear la seva validesa indiscutible per a l'anàlisi cartogràfica multivariant, els GIS estan essent la gran moda, èxit publicitari i *negoci* comercial de les transnacionals en geografia (Clark, 1992). Les qualitats prodigioses —quasi mítiques— que els suposen els qui només n'han sentit a parlar —amb la garantia de *prestigi* per a qui els usa— els han convertit en un producte d'adquisició obligatòria —que no vol dir necessàriament d'ús *racional*— per a tota universitat o administració amb una mínima autoestima.

Sorpren que no hagi estat fins als noranta que s'estiguin encetant interaccions entre els dos *booms* dels vuitanta, GIS i postmodernisme: bé seguint crítiques (Curry, 1991a; Harley, 1989, 1990; Smith, 1992; Taylor, 1990; Taylor & Overton, 1991) o apològistes de la complementarietat (Clark, 1992; Goodchild, 1991; Openshaw,

1991). Aquesta interacció es produeix en tres eixos: els seus biaixos de representació, els conceptes implícits d'alteritat i interacció social, i el seu ús com a eina de control social.

Així, d'acord amb el pensament postestructuralista, s'estan deconstruint les normes bàsiques dels llenguatges cartogràfic i dels GIS (Harley, 1988, 1989, 1990). Especialment com els seus biaixos ontològics i silencis condicionen i limiten allò que pot arribar a ser copsat i representat mitjançant seu, però també la seva textualitat retòrica i les dimensions de poder que hi són implícites (Curry, 1991a; Harley, 1988, 1989, 1990; Smith, 1992). Els GIS són un producte típicament postmodern, puix tendeixen a elidir la dicotomia entre realitat i representació (Harley, 1989; Smith, 1992), ja que substitueixen el món real per realitats globals artificials o virtuals —en el camí del ciberespai— que no deixen de ser representacions modelitzades (Rheingold, 1992).

Quina I per als GIS: informació o imaginació? (altrament, mapes o ètica?)

Nogensmenys, els GIS comparteixen una idea de racionalitat i tecnologia com a símbols de progrés social, àmpliament rebutjada en teoria social. Així, són criticats per fonamentar-se en una epistemologia científica de la cartografia, entesa com a forma objectiva de coneixement —remet al debat de l'*Erdkunde*— i per reimplantar una versió digital de la ciència espacial neopositivista. L'autolimitació a la informació geogràfica comporta una renúncia al coneixement, idees i imaginació geogràfiques, a canvi de *fets* suposadament objectius (Clark, 1992; Curry, 1991a; Goodchild, 1991; Openshaw, 1991; Taylor, 1990; Taylor & Overton, 1991).

Així mateix, les lògiques cartogràfica i quantitativa són insuficients per comprendre la relació objecte-subjecte i la formació del coneixement (Farinelli, 1989). L'absència històrica d'una dimensió social en la teoria cartogràfica ha comportat un tractament deficient de la dialèctica sòcio-espacial i una crisi particular de representació en els GIS. Aquests tenen pocs recursos per tal d'expressar el sentit del lloc viscut i les qüestions socials —menys que la cartografia convencional, amb una forma de coneixement més democràtica i humanística— (Harley, 1989, 1990). El progrés tecnològic no ha pogut substituir ni expressar els significats i subjectes.

Però la limitació principal dels GIS és el profund distanciament que estableixen entre l'investigador i l'objecte d'estudi. No només anihilen les raons alienes en un tractament dels *altres* com a dades —i no com a persones— sobre un espai cartesià i un temps cronològic, sinó que també suposen una valoració de l'acció social fonamentada en criteris racionals —del tipus cost-benefici— que l'investigador mai no admetria que li apliquessin per a si (Curry, 1991a; Harley, 1990). Per tot plegat, els GIS afavoreixen de nou aquella visió tecnocràtica de la societat que tant van criticar radicals i humanistes.

Els GIS són, doncs, la geografia més representativa del moment postmodern, entès com la lògica cultural del capitalisme tardà. Tot i que es deixés al marge del seu ús predominant per al control social —fiscal, militar, etc.—, els GIS estan comportant una nova devaluació dels discursos morals i democràtics que proposa nous dilemes ètics i deontològics (Curry, 1991a; Harley, 1990; Smith, 1992).

Nova geografia cultural: la geografia de fi de segle

Però potser on més es deixen notar les implicacions del postmodernisme es en la renovació de la geografia cultural. Aquesta s'està rearticulant entorn de la constitució cultural i simbòlica dels llocs i la seva funció en els processos socials i la reproducció dels modes de producció (Cosgrove, 1985, 1989a, 1989b, 1990, 1992; Cosgrove & Daniels, 1988; Duncan, 1990; Gregory & Ley, 1988; Jackson, 1989; Price & Lewis, 1993; Thrift, 1991, 1993; Velikonja, 1989). L'evolució dels continguts de *Society & Space* —que fou fòrum del debat postmodern— i l'aparició d'*Ecumene* són reflex de la quota de mercat que està adquirint.

La nova geografia cultural està aplicant un pluralisme i una diversitat metodològica inspirada en el postestructuralisme i que evidencia pòsits radicals i humanístics. Alhora combina efectivament l'atenció per les representacions i el contextualisme de la interacció social (Cosgrove, 1983, 1989a; Cosgrove & Daniels, 1988; Duncan, 1990; Jackson, 1989; Price & Lewis, 1993; Thrift, 1991, 1993).

Un dels seus objectes centrals és l'estudi de la identitat cultural i simbòlica dels paisatges i els llocs en el context de la dialèctica dels processos socials, la formació social i la reproducció dels modes de producció. Essent els seus camps de recerca preferents la textualitat, iconografia i significat dels paisatges culturals i dels llocs, i les seves representacions sòcio-culturals, i, molt especialment, la funció ideològica del paisatge i els llocs en els processos socials (Cosgrove, 1985, 1989a; Cosgrove & Daniels, 1988; Watts, 1991).

El simbolisme ideològic dels paisatges hipermoderns del capitalisme tardà

Així, s'inspira en una transcodificació de nocions de semiòtica, teoria literària i filosofia del llenguatge, aplicades a l'anàlisi i interpretació dels paisatges i els llocs com a textos. Paisatges i llocs són descodificats i interpretats com sistemes de textos sòcio-culturals immersos en contextos. Uns paisatges configurats per símbols, signes i metàfores que expressen la dialèctica dels discursos socials amb l'entorn, i, en darrer terme, la identitat sòcio-cultural i simbòlica dels llocs (Cosgrove, 1985, 1989a, 1990, 1992; Cosgrove & Daniels, 1988; Duncan, 1990; Entrikin, 1991; Folch-Serra, 1990a, 1990b; Kobayashi, 1989; Matlesa, 1992; Paasi, 1986, 1991; Price & Lewis, 1993; Starrs forthc.; Thrift, 1991, 1993; Tuan, 1974, 1978, 1989; Tury, 1974, 1979).

Hom tant hi pot trobar estudis històrics de la formació de la modernitat (Cosgrove & Daniels, 1988; Duncan, 1990; Gregory, 1991, 1992; Harvey, 1979, 1985b; Pred, 1991a, 1991b; Relph, 1987; Schein, 1993), com contemporanis de l'omnipresent experiència de la hipermodernitat en el capitalisme tardà a través dels seus paisatges més arquetípics i *fantàstics*, de la transformació dels llocs en simulacres d'altres llocs i, sobretot, de la seva mercantilització: megalòpolis, desindustrialització, disneyworlds, grans espectacles efímers de masses —per exemple, jocs olímpics—, *shopping malls*, gentrificació, barris degradats i rehabilitats amb funció d'espectacle i consum, *place marketing*, etc. (Boyle & Hughes, 1991; Cronon, 1991; Davis, 1990, 1992; Goss, 1993; Harvey, 1987, 1989a; Hewison, 1987; Ley & Olds, 1988; Pred, 1991a, 1991b; Pred & Watts, 1992; Soja, 1986; Zukin, 1982, 1991), sense oblidar els espais ficticis i les realitats virtuals (Starrs, 1992).

Alguns d'aquests s'inspiren en l'arqueologia de la modernitat de Walter Benjamin (Gregory, 1991, 1992; Harvey, 1989a; Llovet, 1993). D'una banda, descodifiquen els símbols, les imatges i les formes del món immediat per desvetllar-ne els orígens reificats i mostrar com el fragment més petit de la realitat i l'experiència reflecteix la globalitat del món; d'una altra, interpreten la modernitat com el món de la fantasia i la il·lusió generades per la dominació de la producció i la circulació de mercaderies.

DEIXEU QUE INVENTIN ELS ALTRES: SUBALTERNES O CRÍTICS?

En un altre ordre de consideracions, el debat postmodernista ha remarcat que la formació del coneixement i dels discursos està condicionada per l'especificitat socio-cultural del context espai-temps en què es desenvolupen. *Geography matters!*, també en el pensament social. Però tampoc aquest reconeixement ha estat dut a la pràctica, com es dedueix de la continuïtat de les generalitzacions en teoria social.

Innovacions, importacions i colonització conceptual

El relativisme ha desvetllat també els perills de les generalitzacions i de l'aplicació deductiva —o no prou reflexiva— de conceptes en contextos impropis o situacions distintes a les de conceptualització. Això ha desvetllat de nou les crítiques al colonialisme conceptual, a la *importació* i aplicació d'interpretacions i conceptes fora de lloc, i a la *cosificació* deductiva d'abstraccions.

Interpretant llocs concrets amb conceptes abstracts d'altres situacions, no només es perd el sentit del concepte, sinó sobretot la comprensió de la pròpia especificitat del lloc. Les idees rellevants a les Illes Britàniques o a Nord-amèrica no tenen perquè ser-ho també a la Mediterrània nord-occidental. Això hauria d'haver induït a parar més

atenció a la descolonització conceptual i a la diversitat de veus silenciades —per exemple, a conceptes desenvolupats en contextos més pròxims.

El debat de la dialèctica sòcio-espacial n'ha estat il·lustratiu. El redescobriments de la profunditat discursiva, de la complexa interacció espai-societat, o dels conceptes de territori i paisatge, han estat producte d'una ruptura de barreres de la geografia anglo-americana amb les ciències socials i amb tradicions de pensament no-anglòfones. En canvi, els substrats de l'*Erdkunde* i la tradició regional francesa eren rics en idees que, com el paisatge o el territori, representaven la dialèctica entre espai-societat, procés-forma i objecte-subjecte. Aquests feien innecessari que l'Europa continental hagués de redescobrir la dialèctica sòcio-espacial a través de la geografia anglo-saxona. De la mateixa manera, l'antiracionalisme i el postestructuralisme impedièren el *descobriments* del postmodernisme.

Per una imaginació geogràfica pròpia i sòcio-políticament rellevant

En el context del mercat únic i global del pensament i la recerca, el risc de descontextualització és especialment accentuat en comunitats perifèriques, a les quals un *enlluernament xenòfil* —expressió de Lluch (1988)— les ha avesades a manllevar idees de forma potser no prou reflexiva. Evitar aquest risc exigiria una acurada deconstrucció dels conceptes i les teories foranes importables, un contrast comparatiu i una flexibilitat mitjançant la transcodificació contextual.

Però assumir-los exigiria la valentia i gosadia de desenvolupar una creativitat i imaginació geogràfiques pròpies —i exportables— i un sentit crític —avui pendularment oblidat—. Per damunt de tot, de plantejar qüestions de recerca sòcio-políticament rellevants per a una millor comprensió del propi territori i societat i que, de retruc, permetessin dissenyar discursos per a la seva transformació en el camí d'una justícia social que respectés el pluralisme. Aquests discursos comportarien un cos conceptual que copsés l'especificitat del propi lloc i la seva relació amb els processos i les estructures globals.

Sentiment d'inferioritat, mediocritat i sentit crític a la geografia ibèrica

Secundàriament, per als acadèmics això podria suposar una aportació a la interpretació de la diversitat dels processos globals —mitjançant la seva modulació contextual—, que permetria fer sentir veus de comunitats ara silenciades. Aquesta seria una oportunitat per deixar de ser receptors passius i actuar també com a emissors actius en un nou diàleg més pluralista.

Però això implicaria traslladar responsabilitats massa feixugues als investigadors: no només suposaria la fi de l'excusa de la recerca en base a filosofies, sinó sobretot

la fi de la comoditat del *deixeu que inventin els altres*: del mimetisme, del plagi passiu i de la fe cega en una elit d'investigadors forans sublimada per un sentiment d'inferioritat i subalternitat.

Les tradicions en l'adaptació d'innovacions de diversos orígens —políglotes—, en estudis territorials empírics però tèdricament informats, i en l'establiment de vincles entre localitat i globalitat, haurien d'haver estat un bagatge suficient per afrontar, amb garanties d'èxit, aquest repte relativista. Però, fos per la raó que fos —i sense menysprear els arguments de Cipoila (1988)—, el debat del postmodernisme ha passat quasi inadverit per la geografia ibèrica (Albet, 1991; Garcia-Ramon, 1989; Gómez-Mendoza, 1990 i poc més, si més no fins al 1992).

De fet, el context socio-professional de la geografia ibèrica ha afavorit el conformisme, l'autoreproducció i la mediocritat, tot barrant el pas al sentit crític i a la renovació d'idees —de manera semblant a com s'havia diagnosticat en el cas italià (Celant, 1987; Celant & Cori, 1986; Cori, 1984; Cori, 1990)—. En canvi, en filosofia no han passat desapercebudes les seves implicacions ètiques i polítiques (Alcoberro, 1983, 1992, 1993; Bilbeny, 1991a, 1991b; Castiñeira, 1986; Mas, 1991; Picó, 1988; Ramoneda, 1982, 1989; Turró, 1991; Vilar, 1986, 1990; entre molts d'altres).

Terrorisme intel·lectual i ètica professional

Però el postmodernisme és també part d'altres canvis en el mercat lliure de la recerca. Com ara d'un canvi en el sentit de la comunicació acadèmica: l'increment de publicacions i neologismes sembla inversament proporcional a la creativitat d'idees (Harvey, 1990). Potser perquè, enmig de la competència professional creixent, el seu objectiu ja no és presentar resultats de recerca socialment útil, sinó fer publicitat comercial dels autors i convèncer l'audiència que es tracta de persones o institucions interessants i dignes de ser *adquirides* o contractades (Curry, 1991c).

Això ha propiciat un *terrorisme intel·lectual* que està amenaçant contínuament amb idees que han de traspasar per complet i per sempre tota pràctica investigadora. Però que, de fet, tenen un impacte nul. En aquest context hi ha noves qüestions d'ètica i deontologia professional que reben una atenció especial (Curry, 1991c; Harley, 1990; Harvey, 1990; Harvey & Scott, 1988; Kirby, 1991, etc.).

LA GUERRE DU POSTMODERNISME N'A PAS EU LIEU

Com ja ha estat dit, l'assimilació racionalista del postmodernisme ha impedit la penetració del relativisme. En efecte, la renúncia al terme —la seva mort— és a causa del desencís i desprestigi per les seves confusions, apropiacions i degeneració. Això

ha guiat a un replegament en un relativisme postestructuralista menys ambiciós. En qualsevol cas, però, les implicacions del replantejament dels problemes del relativisme estan configurant les ciències socials de fi de segle —malgrat que hi hagi més qüestions que no respostes—: representació, context i pluralisme.

Els postmodernismes que mai no han existit

Justament, la *lliçó* rera les imaginacions postmodernistes s'ha basat en l'acceptació que tot coneixement és relatiu: condicionat per les assumpcions del discurs de representació i pel seu contextual. Això implicaria establir un diàleg no-prioritzat entre la pluralitat de raons alienes —potser en forma de *zapping* entre equivalències— i reconèixer la diversitat de modulacions contextuais dels discursos socials.

Nogensmenys, bona part de les intervencions al debat postmodernista en geografia n'han estat antiètiques. Atrapades per l'academicisme i l'elitisme, i desvinculades de la pràctica, s'han limitat a especular pretenciosament sobre les implicacions teòriques del postmodernisme per establir normatives de reconstrucció de la geografia. Així, ha quedat pendent de dur a la pràctica una geografia postmoderna.

Però, malgrat que no hagi arribat a existir una geografia pròpiament postmoderna, el debat ha propiciat la recuperació de les qüestions de l'antiessencialisme i el relativisme del coneixement que podrien impregnar l'epistemologia de la recerca que ha de venir rera seu.

Del relativisme a la prudència i modèstia intel·lectuals

Per damunt de tot, els postmodernismes han recordat que el relativisme pragmàtic no equival a l'eclecticisme del *tot s'hi val*, sinó que aquest és una crida, escèptica si no agnòstica, a una actitud de prudència i modèstia intel·lectuals. Una crida que hauria de menar de la simplicitat de les elucubracions teòriques de l'elitisme academicista a la complexitat de la recerca aplicada al carrer. Especialment, a plantejar qüestions de recerca rellevants per al disseny de propostes sòcio-polítiques crítiques per a la transformació del propi territori i societat.

En tot cas, el reconeixement relativista que ningú no és posseïdor de la veritat i el rebuig a les teories no hauria d'haver comportat l'aturada de tota crítica social (Pile & Rose, 1992). Ben al contrari, partint de la diversitat de llocs i de raons i condicions alienes, el relativisme postmodern hagués pogut ésser la base de nous projectes crítics i pluralistes de *justícia* social i d'emancipació i alliberament de tots els grups socials.

Però, parafrasejant Giraudoux i Baudrillard: *la guerre du postmodernisme n'ha eu pas lieu... eppure si muove.*

A voltes em sento tan cansat de l'eslògan «postmodern» com qualsevol altre, però quan estic temptat de penedir-me de la meua complicitat amb ell, de explorar els seus mals usos i la seva notorietat, i de concloure a contracor que planteja més problemes que no en resol, em trobo a mi mateix dubtant de si hi hauria cap més concepte que podria expressar aquesta qüestió de manera més efectiva i econòmica.

Fredric R. Jamenson,
Post modernism, or the cultural logic of late capitalism, 1991

Tot tipus de pensament que és antiautoritari i iconoclàstic, que insisteix en l'autenticitat de les altres veus, que celebra la diferència, la descentralització i la democratització dels gustos, així com el poder de la imaginació sobre la materialitat, ha de ser de tall radical [...] en les mans dels seus practicants més responsables, tot el bagatge d'idees associat amb el postmodernisme pot ser emprat per a fins radicals i, per tant, ser vist com a part d'un gir fonamental vers una política més alliberadora.

David W. Harvey,
The condition of postmodernity, 1989

Agraïments

L'autor vol fer constar el seu agraïment als professors Berardo Cori, Michael Dear, Giuseppe Dematteis, Gioacchino Garofoli, David Hooson, Jim Parsons, Petros Pet-simeris, Mechthild Rössler, Ed Soja, Paul Starrs, Michael Storper i Dick Walker pel plaer i profit intel·lectual obtingut de la discussió amb ells de diversos aspectes de la recerca aquí revisada; a Maria Dolors Garcia Ramon per dirigir la recerca original i *perseguir-lo* perquè escrivís aquestes pàgines; a dos censors anònims; als paisatges metropolitans de Barcelona, Califòrnia i la Lombardia per la inspiració que desprenen; i *last but not least* a Montserrat Mercadé, qui ha tingut cura de la bibliografia. Són d'aplicació les declinacions de responsabilitat usuals.

BIBLIOGRAFIA

- ALBERTSEN, N. (1988), «Postmodernism, post-fordism, and critical social theory», *Society and Space*, 6(3), pp. 339-365.
- ALBET, A. (1988), «Valoració dels lligams entre geografia radical i geografia humanística», *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 13, pp. 5-18.
- ALBET, A. (1991), «El pensament geogràfic i la importació de nous conceptes: l'estudi del lloc, com exemple», *Primer congrés català de geografia*, Barcelona, Societat Catalana de Geografia, vol. III, pp. 3-11.
- ALCOBERRO, R. (1983), *El desordre cívic*, Barcelona, El Llamp.

- ALCOBERRO, R. (1992), *La filosofía de la ilustración*, Barcelona, Barcanova.
- ALCOBERRO, R. (1993), *Contra Pla*, Barcelona: Barcanova. Col. Lletres de batalla.
- BARNES, T.J.; CURRY, M.R. (1992), «Postmodernism in economic geography: metaphor and the construction of alterity», *Society & Space*, 10(1), pp. 57-68.
- BEAUREGARD, R.A. (1989), «Between modernity and postmodernity: the ambiguous position of US planning», *Society & Space*, 7(4), pp. 381-395.
- BEAUREGARD, R.A. (1991) «Without a net: modernist planning and the postmodern abyss», *Journal of Planning Education and Research*, 10, pp. 189-194.
- BERDOULAY, V. (1981a), «The contextual approach», STODDART, D.R. (Ed), *Geography, ideology and social concern*, Oxford, Blackwell, pp. 8-16.
- BERDOULAY, V. (1981B), *La formation de l'école française de géographie (1870-1914)*, Paris, Bibliothèque Nationale.
- BERDOULAY, V. (1982), «La métaphore organiciste. Contribution à l'étude du langage des géographes», *Annales de Géographie*, 91(507), pp. 573-586.
- BERDOULAY, V. (1988a), *Des mots et des lieux: la dynamique du discours géographique*, Paris, CNRS [trad. ita. *Parole e luoghi: la dinamica del discorso geografico*, Milano, Etaslibri, 1991.]
- BERDOULAY, V. (1988b), «Géographie: lieux de discours», *Cahiers de Géographie du Québec*, 32(87), pp. 245-252.
- BERDOULAY, V. (1989), «Pluralité du discours et post-modernisme», *Espaces Temps*, 40-41, pp. 32-33.
- BERMAN, M. (1982), *All that is solid melts into air*, New York, Simon and Schuster.
- BILBENY, N. (1991a), *Ètica i justícia*, Barcelona, Barcanova.
- BILBENY, N. (1991b), *L'ombra de Maquiavel. Ètica i política*, Barcelona, Llibres de l'index.
- BISHOP, P. (1992), «Rhetoric, memory, and power: depth psychology and postmodern geography», *Society & Space*, 10(1), pp. 5-22.
- BONDI, L. (1990a), «Progress in geography and gender: feminism and difference», *Progress in Human Geography*, 14(3), pp. 438-444.
- BONDI, L. (1990b), «Feminism, postmodernism, and geography: space for women?», *Antipode*, 22(2), pp. 156-167.
- BONDI, L. (1992), «Fragments for geography?», *Antipode*, 24(1), pp. 79-86.
- BONDI, L. & DOMOSI, M. (1992), «Other figures in other places: on feminism, postmodernism and geography», *Society & Space*, 10(2), pp. 199-213.
- BONNETT, A. (1992), «Art, ideology, and everyday space: subversive tendencies from Dada to postmodernism», *Society & Space*, 10(1), pp. 69-86.
- BOURDIEU, P. (1977), *Outline of a theory of practice*, Cambridge, Cambridge UP.
- BOWLBY, S.R.; LEWIS, J.; McDOWELL, L.L.; FOORD, J. (1989), «The geography of gender», PEET, R.; THIRIFT, N.J. (Eds), *New models in geography: the political-economy perspective*, London, Unwin Hyman, vol 2, pp. 157-175.
- BOYLE, M. & HUGHES, G. (1991), «Glasgow's role as European City of Culture, 1990», *Area*, 23(3), pp. 217-228.
- BUTTIMER, A. (1971), *Society and milieu in the French geographic tradition*, Chicago, AAG & Rand McNally. [Traduït al castellà: *Sociedad y medio en la tradición geográfica francesa*, Vilassar, Oikos-tau, 1980.]
- Cahiers de Géographie du Québec*, 32(87), 1988, numéro spécial «Géographie, état des lieux. Debat transatlantique.»
- CAPEL, H. (1977), «Institucionalización de la geografía y estrategias de la comunidad científica de los geógrafos», *Geo-crítica*, 8-9, 31+27 pp. [Traducció parcial a l'anglès: «Institutionalization of geography and strategies of change», STODDART, D.R. (Ed), *Geography, ideology and social concern*, Oxford, Blackwell, 1981, pp. 37-69.]

- CAPEL, H. (1981), *Filosofia y ciencia en la geografía contemporánea: una introducción a la geografía*, Barcelona, Barcanova.
- CASTELLS, M. (1972), *La question urbaine*, Paris, Maspéro. [Traduït al castellà: *La cuestión urbana*, Madrid, Siglo XXI, 1974.]
- CASTELLS, M. (1983), *The city and the grassroots: a cross-cultural theory of urban social movements*, London, Arnold.
- CASTIÑEIRA, A. (1986), *Àmbits de la postmodernitat*, Barcelona, Columna.
- CELANT, A. (1987), «L'evoluzione recente del pensiero geografico in Italia: nuove prospettive e antichi malesseri», *Treballs de la SCG*, 10-11, pp. 11-34.
- CELANT, A.; CORI, B. (1986), «Innovation versus self-reproduction: the stalemate of contemporary Italian geography», *Proceeding of the IGU Conference*, Barcelona.
- CHOAY, F. (1988), «Post-modernisme», MERLIN, P.; CHOAY, F. (Dirs.), *Dictionnaire de l'urbanisme et de l'aménagement*, Paris, PUF, pp. 529-531.
- CHRISTOPHERSON, S. (1989), «On being outside "the project"», *Antipode*, 21(2), pp. 83-89.
- CIPOLLA, C.M. (1989), «Les lleis fonamentals de l'estúpidesa humana», *Allegro ma non troppo*, Bologna: il Mulino, 1988. [Trad. cat., *Revista Econòmica de Catalunya*, 14, 1990, pp. 110-118; trad. cast., *Allegro ma non troppo*, Barcelona: Crítica, 1991, pp. 51-98.]
- CLARK, G.L. (1992), «GIS — what crisis?», *Environment and Planning A*, 24(3), pp. 321-322.
- COOKE, P.N. (Ed.) (1989), *Localities: the changing face of urban Britain*, London, Unwin Hyman.
- COOKE, P.N. (Ed.) (1990), *Back to the future: Modernity, postmodernity and locality*, London, Unwin Hyman.
- CORI, B. (1984), «Italy», CLAVAL, P.; JOHNSTON, R.J. (eds), *Geography since the Second World War*, London, Croom Helm. [Trad. cast. *La geografía actual*, Barcelona, Ariel, 1986, pp. 51-70.]
- CORI, B. (1990), «I metodi e gli indirizzi», DI BLASI, A. (ed), *Geografia*, Torino, Fondazione Agnelli, pp. 43-72. Col. Guide agli studi di scienze sociali in Italia.
- COSGROVE, D.E. (1983), «Towards a radical cultural geography: problems of theory», *Antipode*, 15(1), pp. 1-11.
- COSGROVE, D.E. (1985), *Social formation and symbolic landscape*, Totowa, Barnes and Noble.
- COSGROVE, D.E. (1989a), «Geography is everywhere: culture and symbolism in human landscapes», GREGORY, D.J.; WALFORD, D.R. (Ed), *Horizons in human geography*, Basingstoke, MacMillan, pp. 118, 135.
- COSGROVE, D.E. (1989b), «A terrain of metaphor: cultural geography 1988-89», *Progress in Human Geography*, 13(4), pp. 506-515.
- COSGROVE, D.E. (1989c), «Historical considerations of humanism, historical materialism and geography», KOBAYASHI, A.; MACKENZIE, S.D. (Eds), *Remaking human geography*, Boston, Unwin Hyman, pp. 189-205.
- COSGROVE, D.E. (1990), «... Then we take Berlin: cultural geography 1989-90», *Progress in Human Geography*, 14(4), pp. 560-568.
- COSGROVE, D.E. (1992), «Orders and a new world: cultural geography 1990-91», *Progress in Human Geography*, 16(2), pp. 272-280.
- COSGROVE, D.E.; DANIELS, S. (Eds) (1988), *The iconography of landscape: essays on the symbolic representation, design, and use of past environments*, Cambridge, Cambridge UP.
- CRONON, W. (1991), *Nature's metropolis: Chicago and the Great West*, New York: Norton.
- CURRY, M.R. (1991a), *Morality and agency in Geographical Information Systems*, San Diego, San Diego State University, Department of Geography Discussions Paper 91-1.
- CURRY, M.R. (1991b), «Postmodernism, language, and the strains of Modernism», *Annals of the AAG*, 81(2), pp. 210-228.
- CURRY, M.R. (1991c), «On the possibility of ethics in geography: writing, citing, and the constructions of intellectual property», *Progress in Human Geography*, 15(2), pp. 125-148.
- DAVIS, M. (1990), *City of quartz: excavating the future in Los Angeles*, New York, Verso.

- DAVIS, M. (1992), «Los Angeles: City of Quartz», *AAG'92 Annual Meeting*, San Diego: the sound of knowledge, 1992 [sessió enregistrada i editada en suport magnètic.]
- DEAR, M.J. (1986), «Postmodernism and planning», *Society & Space*, 4(3), pp. 367-384.
- DEAR, M.J. (1988), «The postmodern challenge: reconstructing human geography», *Transactions of the IBG*, NS 13(3), pp. 262-274.
- DEAR, M.J. (1990), «Postmodern geographies, by Edward Soja», *Annals of the AAG*, 80(4), pp. 649-654.
- DEAR, M.J. (1991), «The condition of postmodernity: an enquiry into the origins of cultural change, David Harvey», *Annals of the AAG*, 81(3), pp. 539.
- DEBORD, G. (1967), *La société du spectacle*, Paris.
- DEMATTEIS, G. (1985), *Le metafore della terra. La geografia umana tra mito e scienza*, Milano, Feltrinelli.
- DEUTSCHE, R. (1991), «Boys town», *Society & Space*, 9(1), pp. 5-30.
- DOEL, M.A. (1992), «In stalling deconstruction: striking out the postmodern», *Society & Space*, 10(2), pp. 163-179.
- DOEL, M.A.; MATLESS, D. (1992), «Geography and postmodernism», *Society & Space*, 10(1), pp. 1-4.
- DOMOSH, M. (1991), «Toward a feminist historiography of geography», *Transactions of the IBG*, NS 16(1), pp. 95-104.
- DRIVER, F. (1985), «Power, space and the body: a critical assessment of Foucault's "Discipline and punish"», *Society & Space*, 3(4), pp. 425-446.
- DRIVER, F. (1992), «Geography's empire: histories of geographical knowledge», *Society & Space*, 10(1), pp. 23-40.
- DUNCAN, J. (1990), *The city as text: the politics of landscape interpretation in the Kandyan kingdom*, Cambridge, Cambridge UP.
- DUNCAN, J.; BARNES, T.J. (1992) (Eds.), *Text and metaphor in cultural geography*, London, Routledge.
- EAGLETON, T. (1986), *Against the grain: selected essays 1975-1985*, London, Verso.
- ENTRIKIN, J.N. (1991), *The betweenness of place: towards a geography of modernity*, Baltimore, John Hopkins UP.
- Espaces Temps: réfléchir les sciences sociales*, 40-41, 1989, numéro spécial «Géographie, état des lieux. Debat transatlantique».
- FARINELLI, F. (1989), «Pour une théorie générale de la géographie», *Georhythmes*, 5, pp. 1-81.
- FOLCH-SERRA, M. (1989), «Geography and post-modernism: linking humanism and development studies», *Canadian Geographer*, 33(1), pp. 66-75.
- FOLCH-SERRA, M. (1990a), «Place, voice, space: Mikhail Bakhtin's dialogical landscape», *Society & Space*, 8(30), pp. 255-274.
- FOLCH-SERRA, M. (1990b), «A dialogical landscape of the Catalan Pyrenees», *AAG Annual Meeting Program and Abstracts*, Toronto, p. 72.
- FOLCH-SERRA, M. (1993), «David Harvey i els seus crítics: el conflicte amb les dones decepcionades i els postmodernistes descontents», *Documents d'Anàlisi Geogràfica* núm. 24.
- FOUCAULT, M. (1966), *Les mots et les choses: une archéologie des sciences humaines*, Paris, Gallimard. [Traduït al castellà: *Las palabras y las cosas*, Mexico, Siglo XXI, 1981, 3a edició.]
- FOUCAULT, M. (1969), *L'archéologie du savoir*, Paris, Gallimard.
- FOUCAULT, M. (1975), *Surveiller et punir. Naissance de la prison*, Paris, Ed. Gallimard. [Traduït al castellà: *Vigilar y castigar: el nacimiento de la prisión*, México, Siglo XXI, 1976.]
- FRASER, N.; NICHOLSON, L.J. (1990), «Social criticism without philosophy: an encounter between feminism and postmodernism», NICHOLSON, L.J. (Ed.), *Feminism/Postmodernism*, New York, Routledge, pp. 19-38.
- GARCIA-RAMON, M.D. (1989), «Nuevos enfoques y temáticas en la geografía internacional de finales de siglo. Una introducción», *Boletín de la AGE* 9, pp. 5-9.
- GEERTZ, C. (1973), *The interpretation of culture: selected essays*, New York, Basic Books.

- GIDDENS, A. (1984), *The constitution of society: outline of the theory of structuration*, Cambridge, Polity Press.
- GIDDENS, A. (1985), «Time, space and regionalisation», GREGORY, D.; URRY, J. (Eds.), *Social relations and spatial structures*, London, Macmillan, pp. 265-295. [2a edició, 1987.]
- GILBERT, A. (1988), «The new regional geography in english and french-speaking countries», *Progress in Human Geography*, 12(2), pp. 208-228.
- GLACKEN, C.J. (1967), *Traces on the Rhodian shore: nature and culture in Western Thought from ancient times to the end of eighteenth century*, Berkeley, University of California Press.
- GLICK, T.F. (1987), «History and philosophy of geography», *Progress in Human Geography*, 11(3), pp. 405-416.
- GÓMEZ-MENDOZA, J. (1990), «Per una geografia regional renovada», *Treballs de la SCG*, 21, pp. 51-71.
- GOODCHILD, M.F. (1991), «Just the facts», *Political Geography Quarterly*, 10(4), pp. 335-337.
- GOODCHILD, M.F.; JANELLE, D.G. (1988), «Specialization in the structure and organization of geography», *Annals of the AAG*, 78(1), pp. 1-28.
- GOSS, J. (1993), «The magic of the mall: function, form, and meaning in the contemporary retail built environment», *Annals of the AAG*, 83(1), pp. 18-47.
- GRAHAM, J. (1988), «Post-modernism and marxism», *Antipode*, 20(1), pp. 60-65.
- GRAHAM, J. (1990), «Theory and essentialism in Marxist geography», *Antipode*, 22(1), pp. 53-66.
- GRAHAM, J. (1992), «Anti-essentialism and overdetermination», *Antipode*, 24(2), pp. 141-156.
- GREGORY, D.J. (1978), *Ideology, science and human geography*, London, Hutchinson. [Traduït al castellà: *Ideología, ciencia y geografía humana*, Vilassar, Oikos-Tau, 1984.]
- GREGORY, D.J. (1981), «Human agency and human geography», *Transactions of the IBG*, NS 6(1), pp. 1-18.
- GREGORY, D.J. (1982), *Regional transformation and industrial revolution: a geography of the Yorkshire wollen industry*, Basingstoke, MacMillan.
- GREGORY, D.J. (1987), «Postmodernism and the politics of the social theory», *Society & Space*, 5, pp. 245-248.
- GREGORY, D.J. (1989a), «Areal differentiation and post-modern human geography», GREGORY, D.J.; WALFORD, R. (Eds.), *Horizons in human geography*, Basingstoke, MacMillan, pp. 67-95.
- GREGORY, D.J. (1989b), «The crisis of modernity? Human geography and critical social theory», PEET, R.; THRIFT, N. (Eds.), *New models in geography: the political-economy perspective*, London, Unwin Hyman, vol 2, pp. 348-385.
- GREGORY, D.J. (1991) «Interventions in the historical geography of modernity: social theory, spatiality and the politics of representation», *Geografiska Annaler*, 73B (1), pp. 17-44.
- GREGORY, D.J. (1992) «Dialectical images: Walter Benjamin and spaces of representation», *AAG'92 Annual Meeting*, San Diego: the sound of knowledge. 1992 [sessió enregistrada i editada en suport magnètic.]
- GREGORY, D.J.; LEY, D. (1988), «Culture's geographies», *Society & Space*, 6(2), pp. 115-116.
- GREGORY, D.J.; URRY, J. (Eds.) (1985), *Social relations and spatial structures*, London, MacMillan.
- GREEN, M. (1991), «Review: E.W. Soja: Postmodern geographies — The reassertion of space in critical social theory», *Geografiska Annaler*, 73B (2), pp. 145-148.
- HABERMAS, J. (1981), *Theorie des kommunikativen handelns*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2 vols. [Traduït al castellà: *Teoría de la acción comunicativa*, Madrid, Taurus, 1987, 2 vols.]
- HABERMAS, J. (1985), *Der philosophische diskurs der moderne*, Frankfurt am Main, Suhrkamp. [Traduït al castellà: *El discurso filosófico de la modernidad*, Madrid, Taurus, 1989.]
- HAGERSTRAND, T. (1976), «Geography and the study of interaction between nature and society», *Geoforum*, 7(5-6), pp. 329-334.
- HAGERSTRAND, T. (1978), «Survival and arena: on the life history of individuals in relation to their geographical environment», CARLSTEIN, T.; PARKER, D.N.; THRIFT, N.J. (Eds.), *Timing space and spacing time*, London, Arnold, 1978, pp. 122-145.

- HAGERSTRAND, T. (1984), «Presences and absences: a look at conceptual choices and bodily necessities», *Regional Studies*, 18, pp. 373-380.
- HANNAH, M.; STROHMAYER, U. (1991), «Ornamentalism: geography and the labor of language in structuration theory», *Society & Space*, 9(3), 1991, pp. 309-327.
- HANNAH, M.; STROHMAYER, U. (1992), «Postmodernism (s)trained», *Annals of the AAG*, 82(2), pp. 308-310.
- HARLEY, J.B. (1988), «Maps, knowledge and power», COSGROVE, D.E.; DANIELS, S. (Eds.), *The iconography of landscape: essays on the symbolic representation, design, and use of past environments*, Cambridge, Cambridge UP, pp. 277-312.
- HARLEY, J.B. (1989), «Deconstructing the map», *Cartographica*, 26(2), pp. 1-20.
- HARLEY, J.B. (1990), «Cartography, ethics, and social theory», *Cartographica*, 27(1), pp. 1-23.
- HARTSHORNE, R. (1939), «The nature of geography: a critical survey of current thought in the light of the past», *Annals of the AAG*, 29(3-4), pp. 173-658. [Reproduït per l'AAG; Traducció parcial al castellà: RANDLE, P.H. (1977), *Teoría de la geografía*, Buenos Aires, GAEA, 1977. Traduit a l'italià: *Metodi e prospettive della geografia*, Milano, Angeli, 1972.]
- HARVEY, D.W. (1979), «Monument and Myth: the building of the Basilica of the Sacred Heart», *Annals of the AAG*, 69(3). [Reproduït: HARVEY, D.W. (Ed.) (1989), *The urban experience*, Oxford, Blackwell, pp. 256-278.]
- HARVEY, D.W. (1982), *The limits to capital*, Oxford, Blackwell.
- HARVEY, D.W. (1984), «On the history and present condition of geography: an historical materialist manifesto», *Professional Geographer*, 36(1), pp. 1-11. [Traduït al castellà: «Sobre la historia y la condición actual de la geografía: un manifiesto materialista histórico», GARCIA RAMON, M.D. (Ed.), *Teoría y método en la geografía humana anglosajona*, Barcelona, Ariel, 1985, pp. 149-163.]
- HARVEY, D.W. (1985a), «The geopolitics of capitalism», GREGORY, D.; URRY, J. (Eds.), *Social relations and spatial structures*, London, Macmillan, pp. 128-163.]
- HARVEY, D.W. (1985b), «Paris, 1850-1870», HARVEY, D.W. (Ed.), *Consciousness and the urban experience. Studies in the history and theory of capitalist urbanization*, Oxford, Blackwell, pp. 62-220.
- HARVEY, D.W. (1987), «Flexible accumulation through urbanisation: reflections on "post-modernism" in the american city», *Antipode*, 19(3), pp. 260-286. [Reproduït a HARVEY, D.W. (Ed.) (1989), *The urban experience*, Oxford, Blackwell, pp. 256-278. PETSIMERIS, P. (Ed.), *Le reti urbane tra decentramento e centralità: nuovi aspetti de geografia della città*, Milano, Angeli, 1989, pp. 53-64.]
- HARVEY, D.W. (1989a), *The condition of postmodernity: An enquiry into the origins of cultural change*, Oxford, Blackwell.
- HARVEY, D.W. (1989b), «From managerialism to entrepreneurialism: the transformation in urban governance in late capitalism», *Geografiska Annaler*, 71B (1), pp. 3-17.
- HARVEY, D.W. (1990), «Between space and time: reflections on the geographical imagination», *Annals of the AAG*, 80(3), pp. 418-434.
- HARVEY, D.W. (1992), «Social justice, postmodernism and the city», *International Journal of Urban and Regional Research*, 16(4), pp. 588-601.
- HARVEY, D.W.; SCOTT, A.J. (1988), «La pratique de la géographie humaine: théorie et spécificité empirique dans le passage du fordisme à l'accumulation flexible», *Cahiers de Géographie du Québec*, 32(87), pp. 291-302.
- HEWISON, R. (1987), *The heritage industry*, London, Methuen.
- HORVATH, R. (1992), «Between political economy and postmodernism», *Antipode*, 24(2), pp. 157-162.
- HUYSSSEN, A. (1984), «Mapping the postmodern», *New German Critique*, 33, pp. 5-52. [Reproduït a: HUYSSSEN, A. *After the great divide: modernism, mass culture, postmodernism*, Bloomington, Indiana UP, 1986. Reproduït parcialment: NICHOLSON, L.J. (Ed.), *Feminism/Postmodernism*, New York, Routledge,

- 1990 pp. 234-277. Traduït al castellà: «Cartografía del postmodernismo», PICO, J. (Ed.), *Modernidad y postmodernidad*, Madrid, Alianza ed., 1988, pp. 189-248.]
- The Itinerant Geographer*, Berkeley: University of California.
- JACKSON, J.B. (1959), «The imitation of nature», *Landscape*, 9(1), pp. 9-12.
- JACKSON, P. (1989), *Maps of meaning: an introduction to cultural geography*, London, Unwin Hyman.
- JAMESON, F.R. (1984), «Postmodernism, or, the cultural logic of late capitalism», *New Left Review*, 146, pp. 59-92. [Reproduït a *Postmodernism, or the cultural logic of late capitalism*, Durham, Duke, 1981. Traduït al castellà: *El posmodernismo o la lógica cultural del capitalismo avanzado*, Barcelona, Paidós, 1991.]
- JAMESON, F.R. (1988), «Cognitive mapping», NELSON, C.; GROSSBERG, L. (Eds.), *Marxism and the interpretation of culture*, Illinois, University Illinois-Urbana.
- JAMESON, F.R. (1991), *Postmodernism. or the cultural logic of late capitalism*, Durham, Duke UP.
- JENCKS, C.A. (1977), *The language of postmodern architecture*, New York, Rizzoli. [1a edició 1977; 6a edició, 1991. Traduït al castellà: *El lenguaje de la arquitectura postmoderna*, Barcelona, Gili, 1980.]
- JOHNSON, J.H. Jr.; FARRELL, W.C.; OLIVER, M.L. (1993), «Seeds of the Los Angeles rebellion of 1992» *International Journal of Urban and Regional Research*, 17(1), pp. 115-119.
- JONAS, A. (1988), «A new regional geography of localities?», *Area*, 20(2), pp. 101-110.
- KENZER, M.S. (Ed.) (1987), *Carl O. Sauer: a tribute*, Corvallis, Oregon State UP.
- KIRBY, A. (Ed.) (1991), «On ethic and power in higher education», *Journal of Geography in Higher Education*, 15(1).
- KIRBY, A. (1992), «Publishing deca(ye)de», *Political Geography*, 11(3), pp. 235-237.
- KOBAYASHI, A. (1989), «A critique of dialectical landscape», KOBAYASHI, A.; MACKENZIE, S.D. (Eds.), *Remaking human geography*, Boston, Unwin Hyman, pp. 164-183.
- LAKE, R.W. (1992), «Planning and applied geography», *Progress in Human Geography*, 16(3), pp. 414-421.
- LEFEBVRE, H. (1974), *La production de l'espace*, Paris, Anthropos.
- LEIGHLY, J.B. (Ed.) (1963), *Land and life: a selection from the writings of Carl Ortwin Sauer*, Berkeley, University of California Press.
- LEY, D.; OLDS, K. (1988), «Landscape as spectacle: World's fair and the culture of heroic consumption», *Society & Space*, 6(2), 191-212.
- LLOVET, J. (Ed.) (1993), *Walter Benjamin i l'esperit de la modernitat*, Barcelona, Barcanova.
- LLUCH, E. (1988), «Cent anys d'estudis territorials a Catalunya: l'aportació dels geògrafs», Lliçó inaugural del curs d'Estudis regionals urbans i metropolitans, Bellaterra, IEMB, 17.10.88.
- LOVERING, J. (1989), «Postmodernism, Marxism, and locality research: the contribution of critical realism to the debate» *Antipode*, 21, pp. 1-12.
- LOWENTHAL, D. (1961), «Geography, experience, and imagination: towards a geographical epistemology», *Annals of the AAG*, 51, pp. 241-260.
- LYOTARD, J.F. (1977), *La condition post-moderne*, Paris, Ed. Minuit. [Traduït al castellà: *La condición postmoderna: informe sobre el saber*, Madrid, Cátedra, 1989.]
- LYOTARD, J.F. (1986), *Le post-moderne expliqué aux enfants*, Paris, Galilée. [Traduït al castellà: *La post-modernidad (explicada a los niños)*, Barcelona, Gedisa, 1987.]
- MACKENZIE, S.D. (1989a), «Women in the city», PIET, R.J.; THRIFT, N.J. (Eds.), *New models in geography: the political-economy perspective*, London, Unwin Hyman, vol 2, pp. 109-126.
- MACKENZIE, S.D. (1989b), «Restructuring the relations of work and life: women as environmental actors, feminism as geographic analysis», KOBAYASHI, A.; MACKENZIE, S.D. (Eds.), *Remaking human geography*, Boston, Unwin Hyman, pp. 40-61.
- MARSTON, S.A. (1989), «Ante el desafío postmoderno: la importancia del lenguaje para una geografía humana reconstruida», *Boletín de la AGE*, 9, pp. 49-62.

- MARSTON, S.A. (1990), «Who are "the people"?: gender, citizenship, and the making of the American nation», *Society & Space*, 8(4), pp. 449-458.
- MAS, S. (1991), *Modernitat i postmodernitat*, Barcelona, Barcanova.
- MASSEY, D.B. (1984), *Spatial divisions of labour: social structures and the geography of production*, Basingstoke, MacMillan Education.
- MASSEY, D.B. (1990), «L'estudi de localitats en geografia regional», *Treballs de la SCG*, 21, pp. 73-87.
- MASSEY, D.B. (1991a), «Flexible sexism», *Society & Space*, 9(1), pp. 31-57.
- MASSEY, D.B. (1991b), «The political place of locality studies», *Environment and Planning A*, 23(2), pp. 267-281.
- MASSEY, D.B.; ALLEN, J. (Eds.) (1984), *Geography matters! A reader*, Cambridge, Cambridge UP.
- MASSEY, D.B.; MEEGAN, R. (1989), «Spatial divisions of labour in Britain», GREGORY, D.J.; WALFORD, R. (Eds.), *Horizons in human geography*, Basingstoke, MacMillan, pp. 244-257.
- MATLESS, D. (1992), «An occasion for geography: landscape, representation and Foucault's corpus», *Society & Space*, 10(1), pp. 41-56.
- MCDOWELL, L.L. (1989), «Women, gender and the organisation of space», GREGORY, D.J.; WALFORD, R. (Eds.), *Horizons in human geography*, Basingstoke, MacMillan, pp. 136-151.
- MCDOWELL, L.L. (1990), «Gender matters: feminism/ postmodernism in Glasgow and Toronto», *Area*, 22(4), pp. 387-390.
- MCDOWELL, L.L. (1991), «The baby and the bathwater: diversity, difference and feminist theory in geography», *Geoforum*, 22, pp. 123-133.
- MCDOWELL, L.L. (1992), «Multiple voices: speaking from inside and outside "the project"», *Antipode*, 24(1), pp. 56-72.
- MCDOWELL, L.L.; MASSEY, D.B. (1984), «A women's place?», MASSEY, D.B.; ALLEN, J. (Eds.), *Geography matters! A reader*, Cambridge, Cambridge UP, pp. 128-147.
- MELA, A. (1990), *Società e spazio: alternative al postmoderno*, Milano, Angeli.
- MOORE-MILROY, B. (1991), «Into postmodern weightlessness», *Journal of Planning Education and Research*, 10, pp. 181-187.
- NEWMAN, C. (1984), *The postmodern aura: the act of fiction in an age of inflation*, Evanston, Northwestern UP, 1985. [Original in Salmagundi, 63-64, 1984, pp. 3-199.]
- NICHOLSON, L.J. (Ed.) (1990), *Feminism / Postmodernism*, New York, Routledge.
- NOGUE, J. (1989) «Espacio, lugar, región: hacia una nueva perspectiva geográfica regional», *Boletín de la AGE*, 9, pp. 63-80.
- OLSSON, G. (1978), «On ambiguity or far cries from a memorializing Mamafesta», LEY, D.F.; SAMUELS, M.S. (Eds.), *Man's place: themes in geographic humanism*, Chicago, Maaroufa Press, pp. 109-120.
- OLSSON, G. (1980), *Birds in egg/eggs in bird*, London, Methuen.
- OLSSON, G. (1982a), «-/-», GOULD, P.R.; OLSSON, G. (Eds.), *A search for common ground*, London, Pion Ltd. pp. 223-231.
- OLSSON, G. (1982b), «Epilogue: a ground for common search», GOULD, P.R.; OLSSON, G. (Eds.), *A search for common ground*, London, Pion Ltd., pp. 261-264.
- OLSSON, G. (1984), «Marxism as a modernism: review essay», *Society & Space*, 2(2), pp. 241-244.
- OLSSON, G. (1987), «The social space of silence», *Society & Space*, 5(3), pp. 249-262.
- OLSSON, G. (1988), «The eye and the index finger: bodily means to cultural meaning», GOLLEDGE, R.G.; COUCLIS, H.; GOULD, P.R. (Eds.), *A ground for common search*, Goleta, Santa Barbara Geographical Press, pp. 126-137.
- OLSSON, G. (1991), «Invisible maps: a prospectus», *Geografiska Annaler*, 73B (1), pp. 85-91.
- OPENSHAW, S. (1991), «A view on the GIS crisis in Geography, or, using the GIS to put Humpty-Dumpty back together again», *Environment and Planning A*, 23(5), pp. 621-628.

- PAASI, A. (1986), «The institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity», *Fennia*, 164, pp. 105-146.
- PAASI, A. (1991), «Deconstructing regions: notes on the scales of spatial life», *Environment and Planning A*, 23(2), pp. 239-256.
- PARSONS, J.J.; VONNEGUT, N. (1983), *Sixty years of Berkeley geography, 1923-1983*, Berkeley: University of California. Supl. de *The Itinerant Geographer*.
- PEET, R.J.; THRIFF, N.J. (Eds.) (1989), *New models in geography: the political-economy perspective*, London, Unwin Hyman, 2 vols.
- PHILO, C. (1992), «Foucault's geography», *Society & Space*, 10(2), pp. 137-161.
- PICO, J. (Ed.) (1988), *Modernidad y postmodernidad*, Madrid, Alianza editorial.
- PILL, S.; ROSE, G. (1992), «All or nothing? Politics and critique in the modernism-postmodernism debate», *Society & Space*, 10(2), pp. 123-136.
- PRATT, G. (1993), «Reflections on poststructuralism and feminist empirics, theory and practice», *Antipode*, 25 (1), pp. 51-63.
- PRATT, G.; GREGORY, D.J. (Eds.) (1992), «Society and Space 10th anniversary session: representation and fragmentation», *AAG'92 Annual Meeting*, San Diego: the sound of knowledge, 1992 [sessió enregistrada i editada en suport magnètic, 2 vols.]
- PRATT, G.; HANSON, S. (1988), «Gender, class, and space», *Society & Space*, 6(1), pp. 15-35.
- PRED, A.R. (1981), «Social reproduction and the time-geography of everyday life», *Geografiska Annaler*, 63B, pp. 5-22. [Reproduït in GOULD, P.R.; OLSSON, G. (Eds.) (1982), *A search for common ground*, London, Pion Ltd, 157-186.]
- PRED, A.R. (1984), «Place as historically contingent process: structuration and the time-geography of becoming places», *Annals of the AAG*, 74(2), pp. 279-297.
- PRED, A.R. (1985), «The social becomes the social», GREGORY, D.J.; GOULD, P.R. (Eds.), *A ground for common search*, Goleta, Santa Barbara Geographical Press, pp. 138-147.
- PRED, A.R. (1990), «In other wor(l)ds: fragmented and integrated observation on gendered languages, gendered spaces and local transformations», *Antipode*, 22(1), pp. 33-52.
- PRED, A.R. (1991a), «Spectacular articulations of modernity: the Stockholm Exhibition of 1897», *Geografiska Annaler*, 73B (1), pp. 45-84
- PRED, A.R. (1991b), «Everyday articulations of modernity», *Geografiska Annaler*, 73B (1), pp. 3-6.
- PRED, A.R. (1992), «Straw men build straw houses?», *Annals of the AAG*, 82(2), pp. 305-308.
- PRED, A.R.; WATTS, M. (1992), *Reworking modernity: copitalisms and symbolic discontent*, New Brunswick, Rutgers UP.
- PRICE, M.; LEWIS, M. (1993), «The reinvention of cultural geography», *Annals of the AAG*, 83 (1), pp. 1-17.
- PROBYN, E. (1990), «Travels in the postmodern: making sense of the local», NICHOLSON, L.J. (Ed.), *Feminism/Postmodernism*, New York, Routledge, pp. 176-189.
- PODUP, M.B. (1988), «Arguments within regional geography», *Progress in Human Geography*, 12(3), pp. 369-390.
- RAMONEDA, J. (1982), *El sentit íntim: crítica del sentit comú*, Barcelona, Edicions 62.
- RAMONEDA, J. (1989), *Apologia del present: assaig de fi de segle*, Barcelona, Edicions 62
- REICHERT, D. (1987), «Comedia geographica; an absurd one-act play», *Society & Space*, 5(3), pp. 335-342.
- REICHERT, D. (1988), «Writing around circularity and self-reference», GOLEDGE, R.G, COUCLELIS, H.; GOULD, P.R. (Eds.), *A ground for common search*, Goleta, Santa Barbara Geographical Press, pp. 101-125.
- REICHERT, D. (1992), «On boundaries», *Society & Space*, 10(1), pp. 87-98.
- RELPH, E. (1987), *The modern urban landscape: 1880: to the present*, London Croom Helm.

- RELPH, E. (1989), «Responsive methods, geographical imagination and the study of landscapes», KOBAYASHI, A.; MACKENZIE, S.D. (Eds.), *Remaking human geography*, Boston, Unwin Hyman, pp. 134-148.
- RELPH, E. (1991), «Review essay: Post-modern geography», *Canadian Geographer*, 35(1), pp. 98-105.
- RHEINGOLD, H. (1992), *Virtual reality*, Summit Books.
- ROSE, D. (1989), «A feminist perspective of employment restructuring and gentrification: the case of Montréal», WOLCH, J.R. & DEAR, M.J. (Eds.), *The power of geography: how territory shapes social life*, Boston, Unwin Hyman, pp. 118-135.
- ROSE, G. (1990), «The struggle for political democracy: emancipation, gender, and geography», *Society & Space* 8(4), pp. 395-408.
- RÖSSLER, M. (1989), «Géographie et national-socialisme: remarque sur le processus de reconstruction d'une relation», *Espace Géographique*, 17(1), pp. 5-14.
- ROSSLER, M. (1989), «Applied geography and area research in Nazi society: central place theory and planning, 1933 to 45», *Society & Space*, 7(4), pp. 419-431.
- SACK, R.D. (1983), «Human territoriality a theory», *Annals of the AAG*, 73(1), pp. 55-74.
- SAUER, C.O. (1924), «The survey method in geography and its objectives», *Annals of the AAG*, 14(1), pp. 17-33.
- SAUER, C.O. (1925), «The morphology of landscape», *University of California Publications in Geography*, 2, 19-53. [Reproduit in LEIGHLY, J.B. (Ed.) (1963), *Land and life: a selection from the writings of Carl Ortwin Sauer*, Berkeley, University of California Press, pp. 315-350.]
- SAUER, C.O. (1941): «Foreword to historical geography», *Annals of the AAG*, 31, pp. 1-24. [Reproduit in LEIGHLY, J.B. (Ed.) (1963), *Land and life: a selection from the writings of Carl Ortwin Sauer*, Berkeley, University of California Press.]
- SAUER, C.O. (1956), «The education of a geographer», *Annals of the AAG*, 46, pp. 287-299. [Traduït al castellà: «La educación de un geógrafo», GARCIA RAMON, M.D. (Ed.), *Teorías y método en la geografía humana anglosajona*, Barcelona, Ariel, 1985, pp. 38-53.]
- SAYER, R.A. (1989), «On the dialogue between humanism and historical materialism in geography», KOBAYASHI, A.; MACKENZIE, S.D. (Eds.), *Remaking human geography*, Boston, Unwin Hyman, pp. 206-226.
- SCHIEIN, R.H. (1993), «Representing urban America: 19th-century views of landscape, space and power», *Society & Space*, 11(1), pp. 7-22.
- SCOTT, A.J.; STORPER, M. (Eds.) (1986), *Production, work, territory: the geographical anatomy of industrial capitalism*, Boston, Allen & Unwin.
- SCOTT, J.S.; SIMPSON-HOUSLEY, P. (1989), «Relativizing the relativizers: on the postmodern challenge to human geography», *Transactions of the IBG*, NS 14(2), pp. 231-236.
- SHIELDS, R. (1992), «A truant proximity: presence and absence in the space of modernity», *Society & Space*, 10(2), pp. 181-198.
- SIDAWAY, J.D. (1990), «Post-fordism, post-modernity and the Third World», *Area*, 22(3), pp. 301-303.
- SLATER, D. (1992), «On the borders of social theory: learning from other regions», *Society & Space*, 10(3), pp. 307-327.
- SMITH, N. (1984), *Uneven development: nature, capital and the production of space*, Oxford, Blackwell.
- SMITH, N. (1990), «Geography redux? The history and theory of geography», *Progress in Human Geography*, 14(4), pp. 547-559.
- SMITH, N. (1992), «History and philosophy of geography: real wars, theory wars», *Progress in Human Geography*, 16(2), pp. 257-271.
- SOJA, E.W. (1980), «The socio-spatial dialectic», *Annals of the AAG*, 70(2), pp. 207-225.
- SOJA, E.W. (1985a), «The spatiality of social life: towards a transformative retheorisation», GREGORY, D.; URRY, J. (Eds.), *Social relations and spatial structures*, London, Macmillan, pp. 90-127.
- SOJA, E.W. (1985b), «Regions in context: spatiality, periodicity, and the historical geography of the regional question», *Society & Space*, 3(2), pp. 175-190.

- SOJA, E.W. (1986), «Talking Los Angeles apart: some fragments of a critical human geography», *Society & Space*, 4(3), pp. 255-372.
- SOJA, E.W. (1989a), *Postmodern geographies: the reassertion of space in critical social theory*, London, Verso.
- SOJA, E.W. (1989b), «Modern geography, western marxism, and the restructuring of critical social theory», PEET, R.; THRIFT, N.J. (Eds.), *New models in geography: the political economy perspective*, London, Unwin Hyman, vol 2, pp. 318-347.
- SOJA, E.W.; SCOTT, A.J. (1986), «Los Angeles: capital of the late twentieth century», *Society & Space*, 4(3), pp. 249-254.
- STARRS, P.F. (forthcoming), *A rancher's realm: cattle ranching in western North America*, Baltimore: John Hopkins UP.
- STROHMAYER, U.; HANNAH, M. (1992), «Domesticating postmodernism», *Antipode*, 24(1), pp. 29-55.
- STORPER, M.; WALKER, R.A. (1989), *The capitalist imperative: Territory, technology, and industrial growth*, New York, Blackwell.
- TAFURI, M. (1976), *Architecture and utopia*, Cambridge, MIT Press.
- TAYLOR, P.J. (1985), «The value of geographical perspective», JOHNSTON, R.J. (Ed.), *The future of geography*, London, Methuen, pp. 92-110.
- TAYLOR, P.J. (1990), «GKS», *Political Geography Quarterly*, 9(3), pp. 211-212.
- TAYLOR, P.J.; OVERTON, M. (1991), «Further thoughts on geography and GIS», *Environment and Planning A*, 23, pp. 1087-1094.
- THOMAS, W.L. (Ed.) (1956), *Man's role in changing the face of the earth*, Chicago, University of Chicago Press.
- THRIFT, N.J. (1983), «On the determination of social action in space and time», *Society & Space*, 1(1), pp. 23-57.
- THRIFT, N.J. (1990), «For a new regional geography 1» *Progress in Human Geography*, 15(2) pp. 272-279.
- THRIFT, N.J. (1991), «For a new regional geography 2» *Progress in Human Geography*, 15(4) pp. 456-465.
- THRIFT, N.J. (1993), «For a new regional geography 3» *Progress in Human Geography*, 17(1) pp. 92-100.
- THURLOW, L.C. (1983), *Dangerous currents: the state of economics*, New York, Random House.
- TUAN, Y.F. (1974), *Topophilia: a study of environmental perception, attitudes and values*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall.
- TUAN, Y.F. (1978), «Sign and metaphor», *Annals of the AAG*, 68(2), pp. 363-372.
- TUAN, Y.F. (1989), *Morality and imagination: paradoxes of progress*, Madison, University of Wisconsin Press.
- TURRI, E. (1974), *Antropologia del paesaggio*, Milano, Comunità.
- TURRI, E. (1979), *Semiologia del paesaggio italiano*, Milano, Longanesi.
- TURRO, S. (1991), «Postmodernitat en filosofia?», *Joves pensadors catalans*, Barcelona Columna.
- URRY, J. (1989), «Sociology and geography», PEET, R.J.; THRIFT, N.J. (Ed.), *New models in geography: the political-economy perspective*, London Unwin Hyman, vol. 2, pp. 295-317.
- VELIKONJA, J. (1989), «Nekaj pogledov na ameriško socialno geografijo», *Geografski Vestnik*, LXI, pp. 153-161.
- VIDAL DE LA BLACHE, P. (1903), *Tableau de géographie de la France*, Paris Tallandier et Hachette, 1979.
- VIDAL DE LA BLACHE, P. (1922), *Les principes de géographie humaine*, Paris, Colin.
- VILAR, G. (1986), *Discurs sobre el senderi*, Barcelona, Edicions 62.
- VILAR, G. (1990), *Les cuites de l'home actiu: fenomenologia moral de la modernitat*, Barcelona, Anthropos.
- WALKER, R.A.; KNOX, P.; LEITNER, G. (1992), «Author meets the critics: Mike Davis, author of 'City of Quartz' », *AAG '92 Annual Meeting*, San Diego: the sound of knowledge, 1992 [sessió enregistrada i editada en suport magnètic.]

- WARDE, A. (1989), «Recipes for a pudding: a comment on locality», *Antipode*, 21, pp. 274-281.
- WATTS, M.J. (1991), «Mapping meaning, denoting difference, imagining identity: dialectical images and postmodern geographics», *Geografiska Annaler*, 73B (1), 7-16.
- WHATMORE, S. (1990), «Gender and locality studies: a review and agenda», *Treballs de la SCG*, 23, pp. 83-101.
- WILLIAMS, R. (1977), *Marxism and literature*, Oxford, Oxford UP.
- WILLIAMS, R. (1981), *Culture*, London, Fontana Books.
- WITTGENSTEIN, L. (1945), *Philosophical investigations*, New York, Macmillan [3a edició 1978]
- WOLCH, J.; DEAR, M.J. (Ed.) (1989), *The power of geography: how territory shapes social life*, Boston, Unwin Hyman.
- WRIGHT, J.K. (1947), «Terra incognita: the place of imagination in geography», *Annals of the AAG*, 37(1), pp. 1-14.
- ZUKIN, S. (1982), *Loft living: culture and capital in urban change*, London, Radius, 2a ed 1988.
- ZUKIN, S. (1991), *Landscapes of power; from Detroit to Disney World*, Berkeley & Los Angeles, University of California Press.